

LARS NABSETH

EN ARBETSTIDSFÖRKORTNING
— VERKNINGAR I OLIKA
INDUSTRIFÖRETAG

EMIL KIHLSSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1956

På uppdrag av Utredningen om kortare arbetstid utförde Industriens Utredningsinstitut under hösten 1955 en undersökning rörande verkningarna av en arbetstidsförkortning. Undersökningen baserade sig på genom intervjuer insamlat material från femton industriföretag. Den överlämnades under våren 1956 till den statliga utredningen och ingår bland de bilagor som utredningen låtit publicera i sitt avgivna betänkande »Utredningen om kortare arbetstid», SOU 1956:20—21. I detta särtryck publiceras institutets undersökning i separat form. Undersökningen har utförts av institutets sekreterare, civilekonom Lars Nabseth. Som assistent har fungerat civilekonom Albert Danielsson.

Stockholm den 17 augusti 1956.

INDUSTRIENS UTREDNINGSINSTITUT

Jan Wallander

INNEHÅLL

<i>Inledning och sammanfattning</i>	7
Samhällsekonomiska synpunkter på en arbetstidsförkortning	7
Sammanfattning av resultaten	8
<i>Undersökningens uppläggning</i>	12
A. Av utredningen om kortare arbetstid givna förutsättningar för arbetstidsförkortningen	12
B. Innebörden av det erhållna utredningsuppdraget	13
C. Teoretisk bakgrund till det uppställda frågeschemat	14
D. Värdet av och begränsningar i den använda undersökningsmetoden	15
<i>Diskussion av arbetstidsförkortningens verkningar i de undersökta företagen</i>	18
A. Företagens bakgrund	18
B. Resultat av undersökningen	22
<i>Synpunkter på arbetstidsförkortningens verkningar i de olika företagen, (bilaga)</i>	38
Verkstadsföretag 1	38
Verkstadsföretag 2	41
Verkstadsföretag 3	44
Järn- och metallmanufaktur företaget	46
Bilverkstaden	48
Textilföretaget	50
Garveriet	53
Massaföretaget	55
Massa- och pappersföretaget	57
Tidningen	60
Mejeriet	61
Det kemiska företaget	63
Järnbruket	66

Inledning och sammanfattning

Sambällsekonomiska synpunkter på en arbetstidsförkortning

Det är uppenbart att en förkortning av den ordinarie arbetstiden som omfattar flertalet arbetstagare i Sverige och genomförs på relativt kort tid måste innebära att den totala produktionen i landet under den närmaste tiden efter förkortningen kommer att sjunka. Produktionsminskningen kan därvid väntas bli ungefär proportionell mot nedgången i arbetstid. I den mån förkortningen är av mindre omfattning eller sker under en följd av år kan denna sänkning tänkas neutraliseras av samtidigt pågående produktivitetsförbättringar. Även om man alltså i stora drag kan fastställa de reella verkningarna av en arbetstidsförkortning och fastslå att det här är fråga om ett utbyte av »real» inkomst mot förbättrad standard i form av ökad fritid, så stöter det på betydande svårigheter att mera i detalj beskriva hur denna förändring kommer att påverka olika grupper. Realinkomstminskningen¹ för olika personer kommer sannolikt inte att stå i proportion till ökningen av fritid utan en »övervältring» av inkomstminskningen kommer att ske från vissa grupper av befolkningen till andra.

När det gäller att ta ställning till frågan om en eventuellt förändrad lagstiftning i fråga om arbetstidens längd är sålunda ett av de grundläggande problemen hur de enskilda individerna värderar marginella förändringar i den

reala inkomsten jämfört med en ökad fritid. Vid det mot bakgrunden av denna värdering definitiva ställningstagandet till frågan måste det emellertid vara av stor betydelse att mera i detalj kunna förutsäga de reella ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning. Även om det visserligen schematiskt kan hävdas att förkortningen måste innebära en proportionell nedgång i produktionen är det givetvis tänkbart att nedgången i realiteten kan bli såväl större som mindre. Hur resultatet här blir sammanhänger i hög grad med den utformning, som ges åt lagstiftningen, samt i vilken utsträckning den avviker från rådande praxis på arbetstidsområdet och förhärskande utvecklingstendenser.

Det har inte varit institutets uppgift att göra en utredning rörande alla de ekonomiska problem som uppkommer i samband med en tilltänkt lagstiftning på detta område. Vår uppgift har i stället varit att försöka bidra till kunskapen om vilka reaktioner som är tänkbara inom skilda typer av industriföretag. Vi har därvid i första hand inriktat oss på att försöka beskriva den effekt som kan tänkas uppträda som en *omedelbar* följd

¹ Då det här och i det följande talas om minskning har resonemangct baserats på en jämförelse med utvecklingen om ingen arbetstidsförkortning äger rum. Det kan följaktligen, beroende på förkortningens storlek, bli fråga om antingen en absolut realinkomstminskning eller en lägre ökning än som eljest hade uppkommit.

av lagstiftningen och *inte* strävat efter att följa dess verkningar i led efter led och därmed verkningarna på hela efterfråge- och utbudssituationen. Avsikten kan sägas vara att presentera ett material som kan ge vissa utgångspunkter för en bedömning av de totala ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning inom denna sektor av näringslivet.

Med hänsyn till den korta tid som stått till buds för utredningen har det inte varit möjligt att göra en undersökning som kan sägas ge en bild av verkningarna inom industrin i dess helhet. Vi har i stället genom en mer intensiv undersökning av ett fåtal företag försökt ge en provkarta på de effekter som kan tänkas uppstå i företag av olika typer. Undersökningen baserar sig sålunda på material från 15 företag, vilka valts med tanke på att de skall representera fall som är relativt vanliga och där reaktionsmönstret kan tänkas bli olika. Undersökningen har utförts på basis av intervjuer med ledande personer i företagen samt representanter för de anställda. För att kunna genomföra dessa intervjuer var det nödvändigt att ställa de intervjuade inför ett konkret förslag och vi har därför efter samråd med sekretariatet för utredningen om kortare arbetstid fastställt ett sådant alternativ. Huvudpunkten i detta är att man tänker sig en förkortning av den lagstadgade arbetstiden från 48 till 40 timmar i veckan med helt fria lördagar.¹ Det förefaller angeläget att understryka att det alternativ som här valts har dikterats av en önskan att välja ett så drastiskt alternativ att man kunde räkna med att de intervjuade verkligen satte sig in i de mycket genomgripande förändringar som en arbetstidsförkortning otvivelaktigt måste medföra för hela produktionsapparaten. Det har alltså *inte* från kommitténs sida

sagts att detta är det alternativ som man i första hand tänker sig att förverkliga.

Resultaten från undersökningen finns återgivna i det följande. I kapitel I ges en kortfattad redogörelse för undersökningens uppläggning och i kapitel II diskuteras de synpunkter som framförts från de olika personerna i företagen. Som bilaga till undersökningen har vidare fogats en redogörelse för vart och ett av de undersökta företagen, som framförallt återger de mer speciella synpunkter som framkommit.²

Sammanfattning av resultaten

De frågeställningar som denna undersökning kan ge vissa möjligheter att belysa och som förefaller att vara av betydelse för ställningstagandet till hela frågan är bland annat om en arbetstidsförkortning medför ett mer eller mindre än proportionellt produktionsbortfall, samt i vilken mån den medför prisstegringar och produktionsomläggningar på olika produkter och marknader. De resultat som utredningen härvid kommit till sammanfattas i det följande.

1. Skäl till mer än proportionell produktionsnedgång

Undersökningen visar att olika typer av företag ställs inför mycket skiftande problem när det gäller att anpassa sig till en arbetstidsförkortning och att man

¹ För alla dem som för närvarande har kortare arbetstid på lördagarna än andra dagar innebär förkortningen även en minskad arbetstid under de återstående arbetsdagarna. Det normala torde vara 5½ timmes arbetstid på lördagarna och 8½ timme under övriga dagar. I detta fall antas arbetstiden under kvarvarande arbetsdagar minska med ½ timme varje dag. För arbetare som nu har kortare arbetstid än 48 timmar i veckan har antagits att arbetstiden i fortsättningen blir lika lång som för övriga grupper, dvs 40 timmar.

² Bilagan omfattar endast de 13 företag där mer än en person intervjuats.

om lagstiftningen utformas stelt, kan försättas i situationer som leder till en nedgång i produktionen som är mer än proportionell mot förkortningen. Detta kan t. ex. gälla för företag som har ugnar o. d., där en nedkylning av ugnarna på grund av den långa uppvärmningstiden kan medföra ett produktionsbortfall, som är relativt sett större än förkortningen av driftstiden. Företag som arbetar med kemiska processer utan lagringsmöjligheter emellan processerna, exempelvis garverier, kan också få ett mer än proportionellt produktionsbortfall om lördagarna blir helt fria, beroende på att man då måste stoppa en del processer tidigare än vad som motsvarar den förkortade tiden. På samma sätt kan man få likartade verkningar på produktionen om fredagarna i framtiden blir »den nya lördagen» med högre frånvaro och lägre arbetsintensitet än övriga arbetsdagar, varigenom arbetstidsminskningen i realiteten till största delen drabbar produktionen under sådan arbetstid som nu är effektivare än den genomsnittliga veckoarbetstiden under det att den mindre effektiva tiden flyttas till en tidigare dag.

För företag som sysslar med lättförstörbara varor, exempelvis mjölk, likaså även för företag som har behov av att leverera sina produkter jämnt över veckans alla dagar, exempelvis tidningsföretag, uppkommer också betydande svårigheter vid en arbetstidsförkortning. Om dessa företag inte får möjligheter att klara sina problem genom ökat övertidsuttag, nyanställningar etc. kan produktionsbortfallet bli mer än proportionellt mot minskningen av arbetstiden. För en del företag kommer kostnadsstegringarna i samband med förkortningen sannolikt att bli av sådan storlek att företagen frivilligt vill skära ned produktionen mer än som motsvarar den förkortade tiden. Det kan här bli

fråga om nedläggning av antingen delar av tillverkningen eller hela företaget. Företag som har exportförsäljning eller dotterföretag i utlandet kan därvid överväga att flytta vissa produktionsgrenar till utlandet.¹

2. Skäl till mindre än proportionell produktionsnedgång

Det brukar ofta hävdas att en arbetstidsförkortning skulle leda till en ökad arbetsinsats från de anställdas sida, dels på grund av att frånvaro och olycksfall minskas relativt sett dels på grund av att arbetarna kommer att öka takten i arbetet. Undersökningens resultat tyder knappast på att man kan räkna med någon sådan minskning av olycksfall och frånvaro under de ordinarie arbetsdagarna. Däremot är det tydligt att lördagarna i många företag har en högre frånvarofrekvens och en som följd härav lägre produktion per tidsenhet än andra dagar. Produktionsbortfallet som följd av fria lördagar behöver därför inte i alla företag bli proportionellt mot förkortningen. När det gäller arbetsintensiteten är det inte möjligt eller i varje fall mycket svårt att öka denna för sådana arbetare som är sysselsatta med arbeten där maskinerna bestämmer takten eller för sådana som har arbete av typen iordningställande av arbetsplatsen o. d. I vissa typer av arbeten, t. ex. portvaktstjänster, är det helt uteslutet. När det gäller ackordsarbeten och arbeten av motsvarande typ är det givetvis tänkbart att arbetsintensiteten kan komma att öka. Vilken verkan man där får sammanhänger emellertid sannolikt i hög grad med resultatet av löneförhandlingarna i samband med arbetstids-

¹ Dessa problem behandlas även under den punkt där följderna av de i samband med arbetstidsförkortningen uppkommande kostnadsstegringarna diskuteras.

förkortningen. Det har under intervjuerna framförts att i den mån förhandlingarna leder till fullständig nominell lönekomensation för förkortningen är chanserna mindre för att en sådan ökning av arbetstakten skall äga rum än om de anställda inte erhåller full nominell komensation.

Det är tydligt att om skiftarbetet i företagen kommer att öka väsentligt i samband med en arbetstidsförkortning — vilket för en del branscher förutsätter ökad dispensgivning eller ändrad lagstiftning på området — blir möjligheterna för företagen att hålla produktionsminskningen på en lägre nivå eller att helt undvika den väsentligt förbättrade. Det har från flera håll framhållits att det är tänkbart att en arbetstidsförkortning ökar möjligheterna för en övergång till mera skiftarbete. I den mån så blir fallet måste detta emellertid innebära — eftersom tillgången på arbetskraft inte kan beräknas öka i någon större omfattning för den händelse man inte tänker sig en omfattande immigration — att inom de branscher där en skiftgång genomförs en hel del äldre maskiner slås ut och samtidigt arbetsstyrkan koncentreras till vissa företag. För samhället som helhet blir i så fall produktionsvinsten som följd av ökad skiftgång inom industrin beroende av dels de besparingar av produktionsfaktorer som görs som följd av relativt sett minskat kapitalbehov inom industrin och dels besparingar som följd av en koncentration till mera effektiva företag. Med hänsyn till arbetarnas från många håll omvittnade motvilja mot skiftarbete är det emellertid tänkbart att ändrad lagstiftning med ökade möjligheter till skiftgång för företagen i samband med förkortningen ändå inte leder till någon mera väsentlig ökning av dylik arbetstid inom industrin på grund av den hårda konkurrens om ar-

betskraften som kommer att uppstå. För att en sådan ökning skall äga rum måste kanske även tillgången på arbetskraft öka.

Det är ett relativt enhetligt drag i intervjuerna med företagsledarna att dessa tydligen uppfattar det som en primär målsättning att inte låta produktionsvolymen i företaget sjunka som en följd av förkortningen. Denna strävan kan givetvis inte förverkligas för samtliga företag, om arbetstidsförkortningen genomförs, men man kan inte utesluta den möjligheten att en del företagare s. a. s. försöker sträcka sig en liten bit till och att alltså det interna rationaliseringsarbetet i dessa företag kommer att bedrivas med ökad intensitet. En förkortning kommer också i många fall att leda till en strävan från företagets sida att öka kapitalinvesteringarna, vilket blir rationellt i den mån priserna på maskiner inte stiger i samma proportion som priset på arbetskraft eller man inte har möjlighet att erhålla arbetskraft i den utsträckning som med hänsyn till rådande priser och kostnader skulle behövas. En ökning av rationaliserings-takten bör leda till en förstärkning av den starka tendens till ökning av antalet tjänstemän som redan nu föreligger. Strävan att hålla produktionen konstant torde också på många håll leda till en strävan till ökat användande av overtid. I den mån som företagen redan utnyttjar overtid i så stor utsträckning som den nuvarande lagstiftningen på området medger, har de givetvis inga möjligheter att på detta vis kompensera det direkta produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen, under förutsättning att den nuvarande lagstiftningen om högst 200 timmars overtidsarbete per år och arbetare inte ändras i samband med förkortningen. Det kan i detta sammanhang förtjäna framhållas att det kan vara vissa risker att vid be-

dömandet av de ekonomiska verkningarna av en arbetstidsförkortning i dagens läge göra jämförelser med det läge som rådde vid införandet av 8-timmarsdagen. Som framhållits av flera av de intervjuade fanns det då enligt deras bedömning väsentligt större möjligheter att genom bättre organisation av arbetet, minskning av onödiga pauser etc. öka produktionen. Vid direkt förfrågan bedömer man emellertid för närvarande situationen så att rationaliseringsarbetet redan bedrivs i den takt som resurserna medger och att det inte finns några åtgärder som direkt kan kompensera en kortare arbetstid.

3. *Kostnadsstegringar*

För vissa företag kan man beräkna att en arbetstidsförkortning, även om den inte åtföljs av lönestegringar, medför svårigheter att organisera produktionen på ett rationellt sätt, varigenom betydande kostnadsstegringar per producerad enhet kan uppkomma. Företagen kan tänkas möta en sådan situation, i den mån de överhuvud taget har möjlighet att möta den och inte tvingas nedlägga verksamheten, genom att ta ut högre priser, vilket av flertalet av de intervjuade bedöms som betydligt lättare på hemmamarknaden än på exportmarknaden, genom att flytta verksamheten till andra länder eller genom att nedlägga mindre lönsamma delar av tillverkningen. Dessa företag kommer uppenbarligen inte att sträva efter att bibehålla produktionsvolymen trots förkortningen, utan här blir det fråga om en frivillig nedskärning av produktionsvolymen som alltefter kostnads- och efterfrågeförhållandena kan bli såväl mer som mindre än proportionell mot förkortningen. Även för övriga företag kommer sannolikt förkortningen att innebära kostnadsstegringar som, även

om de inte motiverar ett frivilligt nedskärande av produktionsvolymen, kan tänkas medföra ett försämrat driftsresultat för företagen.

4. *Konjunkturaspekten*

Som framhållits tidigare kan man troligtvis beräkna att majoriteten av företagare kommer att ha en stark strävan att hålla produktionen oförändrad trots förkortningen. Med hänsyn till att arbetskraftstillgången inte kan beräknas öka, bör detta leda till — om man genomför arbetstidsförkortningen relativt snabbt och gör den förhållandevis omfattande — att man får en starkt inflationsdrivande effekt genom stora avtalsmässiga lönestegringar och därefter betydande löneglidning. Dessa kostnadsstegringar medför prisstegringar som tillsammans med de redan omnämnda prisstegringstendenserna sprider sina verkningar i form av råvarnprisstegringar till längre fram i produktionskedjan liggande företag och näringsgrenar. Detta talar för att det kan vara mindre lämpligt att genomföra en förkortning av det slag det här gäller vid en tidpunkt då den samhällsekonomiska balansen är hotad och då den kan ställa ökade krav på den ekonomiska politik som bedrivs.

5. *Samordningsproblem mellan produktion och distribution*

Samordningen mellan industrin och andra näringsgrenar kan komma att erbjuda svårigheter i samband med en arbetstidsförkortning. Dessa problem har inte tagits upp till speciell undersökning i utredningen, men det är uppenbart att en mängd problem kommer att uppstå som följd av arbetstidsförkortningen då det gäller att samordna industriföretagens arbete med handelns och samfärdsejens. Varorna måste ju efter förkortningen distribueras under fem i stället

för sex dagar i veckan. Det är också tydligt att en förkortning av arbetstiden i princip måste innebära en ökning av lagerhållningen i landet av icke oväsentlig storlek. För exempelvis företag som producerar under veckans alla dagar, men endast levererar varor under sex dagar, t. ex. en del kemiska företag, måste en minskning av antalet leveransdagar medföra ökad lagerhållning. På motsvarande sätt måste en minskning av antalet produktionsdagar i ett produktionsled men inte i ett följande medföra ökad lager i det senare ledet. Detta framträder speciellt i fråga om konsumtionsvaror, där det är tydligt att lagerhållningen i handeln under framför allt fredagarna måste öka, eftersom man då även skall ha varor i lager för försäljningen under lördagarna.

6. Kedjereaktioner på arbetstagsidan

Redan nu har icke obetydliga grupper bland arbetarna kortare arbetstid

än 48 timmar i veckan. Sålunda har järnbruksarbetare i diskontinuerligt skiftarbete i stor utsträckning 45 $\frac{1}{2}$ timme och arbetare i helkontinuerlig drift 42 timmar samt gruvarbetare i underjordsarbete 40 timmar, medan tjänstemännen, med undantag av dem som arbetar i den direkta driften, som regel torde ha en arbetstid som ligger vid ca 40 å 42 timmar. Ett mycket väsentligt problem torde då vara att en arbetstidsförkortning för dem som nu har 48 timmar kommer att leda till en press till motsvarande förkortningar eller ökad betalning för dem som nu har kortare arbetstid. I den mån så kommer att bli fallet kan betydande problem och svårigheter uppstå. Av väsentlig betydelse är också att uppmärksamma önskvärdheten av att vid en förkortning av arbetstiden välja sådant timantal att det lämpar sig för ett rationellt skiftschema.

Undersökningens uppläggning

Materialet till föreliggande utredning har insamlats genom intervjuer med olika personer i femton skilda företag. Antalet i varje företag intervjuade personer har — förutom i två fall — varit ca fem, varav någon från företagsledningen, ett par högre tekniker från produktionssidan, någon från försäljningssidan samt en arbetarrepresentant som antagits besitta god kunskap om arbetarnas värderingar och beteendemönster. För att utröna värdet av en sådan undersökningsmetod har till att börja med företagits en provundersökning i två företag. På grundval av denna och tidigare utredningar framför allt i samband med åttatimmarsdagens och treveckors-semesterens införande har utar-

betats ett frågeschema, vilket legat till grund för de utförda intervjuerna.

Frågeschemats upprättande har även påverkats av de förutsättningar som på grundval av anvisningar från den statliga utredningens sekreterare uppställts för den antagna arbetstidsförkortningen och för vilka redogörs i det följande.

A. Av utredningen om kortare arbetstid givna förutsättningar för arbetstidsförkortningen

1) Arbetstidsförkortningen skall omfattas av arbetstidslagstiftningen berörda grupper, vilket innebär att praktiskt taget alla i industrin sysselsatta arbetare kommer att beröras av förkortningen.

2) Arbetstidsförkortningen skall in-

nebära en minskning av arbetstiden per vecka från 48 till 40 timmar med fördelning på fem arbetsdagar. Lördagen bör i största möjliga utsträckning bli den nya lediga dagen. För arbetare med mindre än 48-timmars arbetsvecka för närvarande har inte gjorts något antagande om att arbetstiden kommer att bli mindre än 40 timmar enligt de nya arbetstidsbestämmelserna. Den tänkbara utvecklingen av arbetstiden för dessa arbetare har i stället diskuterats vid de olika intervjuerna och synpunkterna härifrån framläggs i diskussionen över arbetstidsförkortningens verkningar.

Övertid kommer att få användas i samma utsträckning som nu eller högst 200 (i undantagsfall 350) timmar per år och arbetare.

Vad beträffar tjänstemännens arbetstid har det antagits att dessa också kommer att erhålla fria lördagar vid en arbetstidsförkortning under det att arbetstiden under övriga dagar blir oförändrad.

3) Genomförandet av de nya arbetstidsbestämmelserna antas ske på en gång och inom en relativt snar framtid.

4) För löneutvecklingen i samband med de nya arbetstidsbestämmelserna har två alternativa antaganden uppställts: a) Ackordspriserna och timlönerna blir oförändrade, b) Ackordspriserna och timlönerna ökas i det närmaste proportionellt mot förkortningen av arbetstiden.

5) Konjunktur- och sysselsättningsläget vid genomförandet av de nya arbetstidsbestämmelserna förutsätts vara ungefär detsamma som under de senaste åren, dvs. full sysselsättning och knapphet på arbetskraft.

* *

*

Det måste poängteras att de ovan angivna förutsättningarna för en antagen arbetstidsförkortning inte får betraktas

som de mest sannolika förslagen från den pågående utredningen om kortare arbetstid. Antagandet om en så pass stor förkortning av arbetstiden som från 48 till 40 timmar per vecka är närmast motiverat av en önskan att ställa de problem som kan uppkomma inom olika företag vid ändrade arbetstidsförhållanden i skarpare belysning.

Vad beträffar löneutvecklingen i samband med arbetstidsförkortningen kommer den med all sannolikhet att beslås genom förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. De gjorda antagandena får då närmast karaktären av ett minimi- och ett maximalalternativ för resultatet av dessa förhandlingar.

B. Innebörden av det erhållna utredningsuppdraget

Syftet med föreliggande undersökning har varit att försöka få en uppfattning om vilka verkningar en arbetstidsförkortning i enlighet med förutsättningarna under A kan tänkas få i några olika företag. De storheter vilkas utveckling varit av intresse i detta sammanhang har närmast varit av ekonomisk natur. Utredningen har försökt studera förkortningens verkningar på de undersökta företagens produktion, sysselsättning, kostnader, priser, investeringar etc. Däremot har utredningen inte varit intresserad av exempelvis psykologiska och sociologiska aspekter i sammanhanget.

Innebörden av utredningsuppdraget förutsätts vara att söka fastställa förändringarna i utvecklingen för de såsom intressanta betraktade storheterna vid ändrade arbetstidsförhållanden jämfört med utvecklingen vid oförändrade arbetslider. Med hänsyn till att utvecklingsförloppen för de här studerade storheterna är utsatta för starka, svår-
förutsebara fluktuationer som följd av

andra förändringar, t. ex. i konjunkturläget eller konkurrensläget, har det ansetts lämpligt att endast studera de mera kortsiktiga verkningarna av arbetstidsförkortningen. Detta innebär emellertid samtidigt en viss begränsning av undersökningens värde, eftersom ett företags anpassning till ändrade arbetstidsförhållanden kan anses fullständigt genomförd först sedan det fått tillfälle att förnya hela kapitalutrustningen, vilket för många företag kan ta en mycket lång tid.

Arbetstidsförkortningen kommer sannolikt att inverka på beteendet hos alla i det ekonomiska livet agerande subjekt, dvs. konsumenter, företag, organisationer etc. Härigenom kommer förutsättningarna för företagens handlande att förändras på en mängd olika sätt. Så t. ex. är det sannolikt att efterfrågan på nöjesindustrins tjänster kommer att öka betydligt. För att i möjligaste mån begränsa undersökningen till arbetstidsförkortningens mera direkta verkningar har vid intervjuerna antagits att efterfrågan på företagens produkter och priserna på de av företagen använda produktionsfaktorerna, med undantag av löneförändringarna enligt alt. b i förutsättning 4, inte påverkas av förkortningen. På efterfrågesidan innebär detta antagande att avsättningen av ett företags produkter vid ett visst pris blir densamma som den hade blivit om arbetstidsförkortningen inte hade ägt rum. På kostnadssidan innebär antagandet förutom att maskin- och råvarupriser etc. blir opåverkade även att resultatet av de årliga löneförhandlingarna med undantag av den nyss nämnda engångsförskjutningen (förutsättning 4, alt. b) inte blir påverkat av förkortningen. I och för sig är det högst troligt att löneförhandlingarna under ett antal år efter förkortningens genomförande kommer att påverkas av de nya arbetsbete-

stämmelserna speciellt med hänsyn till att ändringar i arbetstidsförhållandena vid gällande förhandlingsmekanism ofta betraktas som alternativ till lönehöjningar. Ett fullständigt studium av en arbetstidsförkortnings verkningar kräver därför även en utförlig diskussion av den troliga löneutvecklingen i de båda jämförelsealternativen.

Utredningen har i enlighet med de erhållna direktiven försökt att koncentrera sig till de kvantitativa verkningarna (i meningen den minskade tillgången på arbetstimmar) av arbetstidsförkortningen under det att lönestegringsaspekten mera kommit i bakgrunden. Det måste emellertid framhållas att denna uppdelning är relativt diskutabel, vilket närmare utvecklas nedan.

C. Teoretisk bakgrund till det uppställda frågeschemat

Den omedelbara följden av en arbetstidsförkortning av den antagna omfattningen bör för flertalet företag bli en produktionsminskning som är ungefärligen proportionell mot den förkortade tiden. Om företagen i enlighet med den gängse företagsteorins antaganden strävar efter vinstmaximering och tidigare var ekonomiskt sett optimalt anpassade kan man vänta sig att strävandena kommer att inriktas på att till en del återvinna den förlorade produktionsvolymen. Härvid kommer sannolikt en viss förändring av företagets produktionsförhållanden i jämförelse med tidigare att inträda. Man kan sålunda vänta sig att företagen i ökad utsträckning kommer att använda sig av sådana produktionsresurser som genom arbetstidsförkortningen blivit relativt sett billigare (t. ex. maskiner). Förändringar i de tidigare produktionsförhållandena kommer också troligtvis att inträda som följd av bristande möjligheter att över-

huvud taget få tag på önskade produktionsresurser (t. ex. arbetare). Även om företagen genom olika åtgärder hade möjlighet att relativt snabbt helt återvinna den tidigare produktionsvolymen är det inte troligt att — under de givna förutsättningarna — flertalet av dem kommer att finna detta förenligt med sina ekonomiska intressen. Detta sammanhänger med att de kompensande åtgärder som måste vidtas (t. ex. ökade investeringar, mera övertidsarbete) sannolikt innebär sådana kostnadsstegringar i jämförelse med de tidigare kostnaderna för motsvarande produktionsvolym att de medför prisstegringar på olika varor och marknader. Härigenom minskar efterfrågan på och produktionen av företagets produkter. Många företag kommer då att finna det fördelaktigt att under den närmaste tiden efter förkortningen försöka hålla en produktion som är något lägre och i stället priser som är något högre än tidigare. Produktionsminskningen kommer därvid sannolikt inte att fördelas likformigt på de olika tillverkningsgrenarna utan bli större på de minst lönande områdena.

Den antydda modellskissen har till ej ringa del legat till grund för frågeschemats upprättande i föreliggande undersökning. Modellen förutsätter emellertid en relativt fullständig överblick över företagets verksamhet från de intervjuades sida. Detta betraktelsesätt innebär härigenom svårigheter från intervjusynpunkt, eftersom de enskilda personerna, även i mycket hög ställning, i allmänhet inte direkt har den överblick över företagets verksamhet som krävs för att ange den troliga fullständiga anpassningen till de nya arbetstidsbestämmelserna. De har i stället endast begränsad erfarenhet var och en från sitt verksamhetsområde. Detta har framtvingat en viss uppsplätning av in-

tervjuerna efter olika personers erfarenhetsområden.

Det har förefallit lämpligt att till att börja med dela upp verkningarna av arbetstidsförkortningen i dels sådana som innebär förändringar i den anställda arbetskraftens beteende och dels sådana som innebär ett ändrat beteende från företagets sida. Hänsyn har emellertid inte kunnat tas till att de sistnämnda beteendeförändringarna sannolikt påverkas av de förstnämnda.

Förkortningens verkningar på arbetarnas beteende

Hypoteserna att en arbetstidsförkortning medför en minskad frånvaro och olycksfallsfrekvens samt en ökad arbetsintensitet bland arbetarna framförs ofta i den allmänna debatten. Undersökningen har funnit det angeläget att ta med dessa frågeställningar vid intervjuerna även om de delvis har gjorts och kan göras till föremål för rent statistiska studier, i vilka man belyser de förändringar i den genomsnittliga frånvaro- och olycksfallsfrekvensen samt arbetsintensiteten som kan uppkomma utan att arbetarnas beteende under varje enskild arbetsdag förändras. Dessa förändringar kan inträda på grund av att de nämnda förhållandena inte är desamma under veckans alla dagar. Det verkar sålunda troligt att frånvarofrekvensen etc. under lördagarna, som ju enligt antagandena skulle bli fria, inte är densamma som under övriga dagar.

Förkortningens verkningar på företagets beteende

Som första arbetshypotes för företagets beteende har antagits att dessa inte kommer att acceptera det omedelbara produktionsbortfallet som följd av förkortningen utan att de kommer att

sträva att öka produktionen i riktning mot den tidigare produktionsvolymen. Hur långt de i detta avseende önskar gå är som framgått av den teoretiska diskussionen osäkert, eftersom alla försök att bibehålla den tidigare produktionsvolymen även vid oförändrade löner bör medföra kostnadsstegringar för företagen (förutsatt att de från början är optimalt anpassade), vilka kan göra marginella produkter eller produktionskvantiteter oräntabla.

Det snabbaste och närmast till hands liggande medlet för ett företag att öka produktionsvolymen efter den omedelbara nedgången som följd av arbetstidsförkortningen torde oftast vara att anställa ny arbetskraft. Diskussionen vid intervjuerna har därför till att börja med lagts upp kring problemet om möjligheterna för företaget att i det nya arbetsmarknadsläget överhuvud taget anställa mera arbetskraft. En uppdelning av problemkomplexet har sedan gjorts under förutsättningarna att företaget inte kan få tag på ny arbetskraft resp. att det finns möjligheter till nyanställningar.

Alt. 1. Verkningarna på företagen om inga nyanställningar företas

Företagen har i detta läge möjligheterna att a) utnyttja de tillgängliga arbetskrafts- och kapitalresurserna bättre, b) företa nya investeringar, c) hyra ut vissa delar av tillverkningen eller lägga ned en del indirekta avdelningar, t. ex. smedja, snickeri, och använda den friställda arbetskraften i produktionen av företagets slutprodukter.

a) Vad beträffar möjligheterna till ökat utnyttjande av den redan anställda arbetskraften kan detta tänkas ske genom åtgärder som minskar frånvaron, olycksfallen och pauserna i arbetet, genom ökad intern utbildning av olika

personalgrupper, genom ökad användning av övertid etc. Den sistnämnda möjligheten antyder det tvivelaktiga i den tidigare uppdelningen i en kvantitativ aspekt och en löneaspekt, eftersom det ju i den mån som företagen använder sig av ökat övertidsuttag endast blir fråga om en löneaspekt.

b) Då det gäller frågan om nya investeringar har diskussionen vid intervjuerna närmast behandlat problemet om det nu i marknaden finns maskiner o. d. som bedöms som tekniskt sett bättre än de nu använda, men som inte är lönsamma vid gällande kostnadsrelationer. A priori väntar man sig ju att arbetstidsförkortningen om den medför lönestegringar eller brist på arbetskraft skall medföra tendenser till övergång till mera kapitalkrävande produktionsmetoder.

Alt. 2. Verkningarna på företagen vid nyanställningar av arbetskraft

Frågeställningen har i detta fall först gällt i vilken mån företaget efter arbetstidsförkortningen kan tänkas sysselsätta en större mängd deltidsarbetande, partiellt arbetsföra eller folk som arbetar i hemmen. Då det gäller frågan om nyanställningar av ordinarie arbetskraft har problemet närmast varit i vilken mån företaget kommer att vilja sysselsätta dessa under ordinarie arbetstid eller om man vill utnyttja dem i skiftarbete. I samband därmed har även frågan om ökat skiftarbete för den redan tillgängliga arbetskraften diskuterats.

Ett ökat antal anställda kan även kräva nya investeringar i maskiner och byggnader, bostäder, sociala inrättningar etc. Detta problem har därför behandlats i anslutning till frågan om anställning av ny personal.

Utvecklingen under senare år har visat en tendens mot ökning av andelen

tjänstemän av det totala antalet anställda i företagen. Frågeställningen i vilken mån en arbetstidsförkortning kan tänkas ytterligare öka denna tendens genom ökad användning av t. ex. metodstudier liksom även frågan om ett ökat arbetarantal även kräver flera tjänstemän har därför också betraktats som intressant i föreliggande sammanhang.

Problemet har hittills gällt vilka möjligheter företagen har att kompensera produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen. Som tidigare påpekats är det emellertid sannolikt att förkortningen även kommer att medföra en stegring av företagets både genomsnittliga och marginella kostnader, vars storlek blir beroende av företagets kostnadsstruktur och substitutionsmöjligheter. Dessa kostnadsstegringar bör med utgångspunkt från den teoretiska företagsmodellen medföra att företaget finner det fördelaktigt att höja priserna på en del eller alla produkter och marknader med en åtföljande nedgång av försäljningen, produktionen och sysselsättningen som följd. Det kan också tänkas att man efter kostnadsstegringarna helt lägger ned produktionen av vissa tillverkningar, exempelvis mindre vanliga storlekar. En annan följd av förkortningen kan bli att företaget söker genomföra en omläggning av produktionen exempelvis till produkter som kräver en mindre löneandel eller försöker att i ökad grad standardisera tillverkningen för att därigenom få större serier.

D. Värdet av och begränsningar i den använda undersökningsmetoden

Värdet av synpunkter och slutsatser i föreliggande undersökning måste bedömas mot bakgrunden av den använda undersökningsmetodiken. Följande problem torde i detta sammanhang vara

mest värda att beakta: a) intervjumetodens användbarhet i föreliggande sammanhang, b) representativitetsfrågan, c) hänsynstagandet till arbetstidsförkortningens totala verkningar.

a) Användningen av intervjumetoden förutsätter att man anser att de intervjuade verkligen har möjlighet att länka sig in i och besvara de frågor som ställs. I föreliggande undersökning är emellertid detta inte helt säkert. Man förutsätter här att de tillfrågade både har möjligheter och tid att sätta sig in i de problem som kan uppkomma vid en arbetstidsförkortning och att de redan nu har tillgängligt eller känner till innehållet i det material som behövs för att ange hur företaget kommer att reagera.¹ Man kan här mycket väl hävda att de intervjuade har mycket liten erfarenhet av uppkommande företagsproblem i samband med ändrade arbetstidsbestämmelser. Å andra sidan måste det framhållas dels att det förekommit ett flertal förändringar i arbetstidsbestämmelserna under senare år inom olika områden och dels att en stor del av problemen i samband med en arbetstidsförkortning är av samma karaktär som de som uppkommer vid de betydligt vanligare löneökningarna. Många av företagen har också under senare år brottats med problem som sammanhänger med bristande arbetskraftstillgång. Härtill kommer att intervjuerna i varje företag förberetts genom utskickandet av ett kortfattat brev över de viktigaste frågeställningarna samt att det endast varit fråga om att diskutera allmänna utvecklingstendenser och inte att ange precisa siffror över storleken av tänkbara förändringar.

b) Antalet intervjuade företag är

¹ Det bör dock observeras att enligt förutsättningarna skall arbetstidsförkortningen införas relativt snart efter intervjun.

självfallet inte tillräckligt stort för att på något vis kunna ge en i någon mening representativ bild av en arbetstidsförkortnings verkningar inom industrin. De synpunkter som framläggs kan därför endast göra anspråk på att ge en »provkarta» på de skilda typer av problem som kan uppkomma inom olika företag som följd av en arbetstidsförkortning.

c) Diskussionen vid intervjuerna har hela tiden utgått ifrån antagandet att efterfrågan på företagets produkter och priserna på de använda produktionsfaktorerna med undantag av lönerna

blir oförändrade trots förkortningen. Det är emellertid högst otroligt att så verkligen blir fallet utan man får här sannolikt förändringar som ytterligare komplicerar bilden av företagets utveckling efter förkortningen. I den totala bilden av arbetstidsförkortningens verkningar inom industrin måste man följaktligen kombinera de förändringar som inträder enligt de i undersökningen gjorda intervjuerna med dem, som man tror uppkommer som följd av förkortningens verkningar på företagets efterfråge- och kostnadsförhållanden.

Diskussion av arbetstidsförkortningens verkningar i de undersökta företagen

Som tidigare nämnts har intervjuer utförts i sammanlagt femton företag. I två av dessa, nämligen ett gruvföretag och en tung kemisk industri, har emellertid endast en person — en representant för företagsledningen — intervjuats. De övriga företagen är tre verkstadsföretag, ett järn- och metallmanufaktur-företag, en bilverkstad, ett textilföretag, ett garveri, ett pappersmassesamt ett blandat pappersmasse- och pappersföretag, en tidning, ett mejeri, ett kemiskt företag samt ett järnbruk. Samliga företag är förhållandevis stora med ett arbetarantal varierande mellan 350 och 2 300 arbetare. De kan sannolikt alla antas tillhöra de mera progressiva och välkonsoliderade företagen i resp. bransch. Ett av de undersökta företagen ägs helt av konsumentkooperationen.

Företagen har under punkt A nedan och i vissa fall också senare indelats i fyra grupper. Den första omfattar de tre verkstadsföretagen, järn- och metallmanufaktur-företaget samt bilverkstaden,

den andra textilföretaget och garveriet, den tredje de båda skogsföretagen samt den sista de övriga företagen.

A. Företagens bakgrund

Företagens produktionsutveckling, kostnadsförhållanden etc.

Grupp 1: De tre verkstadsföretagen är mycket stora. Det första av företagen har utpräglad beställningstillverkning med ett stort och varierande sortiment. Det andra har koncentrerat sig på en viss typ av maskiner. Det tredje slutligen kan ur tillverkningssynpunkt snarast betecknas som ett järnmanufaktur-företag. Försäljningen sker till mellan $\frac{1}{4}$ och $\frac{3}{4}$ på exportmarknader, där konkurrensen på företagets produkter i allmänhet är betydligt hårdare än på hemmamarknaden. Företagens produktionsvolym har stigit betydligt under efterkrigstiden med en mindre nedgång under åren 1952—53. Volymökningen har åstadkommits genom stora investeringar och rationaliseringar med en åtföl-

jande ökning av antalet anställda tjänstemän. Antalet sysselsatta arbetare har däremot snarast sjunkit.

Järn- och metallmanufaktur företaget är ett medelstort bruk som huvudsakligen är inriktat på den svenska byggnadsmaterialmarknaden. Produktionen steg snabbt under efterkrigsåren t. o. m. 1951. Under 1952 sjönk produktionen som följd av dels minskad efterfrågan och hårdare konkurrens och dels en brand som avsevärt sänkte produktionskapaciteten. Konkurrensen har sedan dess varit mycket skarp och vinstmarginalerna små. *Bilverkstaden*, som är en av de största i landet, har utvecklats mycket snabbt under hela efterkrigstiden, varvid antalet anställda arbetare i det närmaste fördubblats, trots omfattande rationaliseringar.

Grupp 2: Textilföretaget och garveriet tillhör de största företagen i resp. bransch i landet. Tillverkningen består till huvudsaklig del av bomullsvaror resp. ovanläder. Konjunkturutvecklingen har varit relativt likartad för båda företagen med stor efterfrågan och stigande produktion fram till 1951 och sedan en betydande försämring av konjunkturläget. Konkurrensen är mycket hård och vinstmarginalerna pressade på många av företagets produkter. Garveriet har under senare år genomfört en betydande omläggning och specialisering av produktionsinriktningen. Det har även försökt kompensera den lägre inhemska efterfrågan med ökad exportförsäljning. Antalet sysselsatta arbetare och tjänstemän har sedan 1951 sjunkit i båda företagen.

Grupp 3: De båda skogsföretagen, som tillhör de största företagen i branschen, har haft relativt goda konjunkturer under hela efterkrigstiden med ett mindre avbrott under 1952—53. Både produktionen och sysselsättningen har stigit ganska mycket. Detta gäller speci-

ellt för företaget med egen papperstillverkning, där man genom stora investeringar byggt ut kapaciteten högst avsevärt. Massaföretaget säljer större delen av produktionen på export under det att pappersföretagets avsättning till ca 40 % går till hemmamarknaden.

Grupp 4: Företagen i den sista gruppen, som alla är mycket stora, är vad beträffar konjunkturutvecklingen relativt heterogena. *Tidningsföretaget* har haft en jämn och ganska kraftig stegring av produktionen och sysselsättningen under hela efterkrigstiden. För *mejeriet* steg den invägda mjölkkvantiteten under åren fram till 1950 men har sedan visat en sjunkande tendens. Pris-sättningen för detta företag regleras helt genom jordbrukskalkylen. Det *kemiska företaget*, som är en tung kemisk industri med tillverkning av skilda oorganiska produkter, hade goda konjunkturer och stigande produktion fram till 1951. Under 1952 sjönk emellertid efterfrågan betydligt. Konjunkturerna har visserligen senare förbättrats, men konkurrensen är mycket hård både på den svenska marknaden och exportmarknaden, där ungefär en tredjedel av produktionen avsätts. *Järnbruket* har haft god efterfrågan på vissa produkter under hela efterkrigstiden ända fram till 1953, då en mindre avmattning inträdde. Företaget ingår i en större koncern, som också haft mycket goda konjunkturer under efterkrigstiden, och levererar ca 50 % av produktionen dit. Exportförsäljningen som tidigare utgjort ca 25 % av företagets leveranser har emellertid sjunkit under senare år som följd av ökad konkurrens. I både det kemiska företaget och järnbruket har antalet tjänstemän stigit avsevärt under det att arbetarantalet i det förstnämnda företaget ökat något och i det sistnämnda minskat något.

Kostnadsstrukturen i de undersökta

företagen framgår till en del av nedanstående tablå, som i vissa fall är baserad på Kommerskollegii branschstatistik och i andra fall på uppgifter om de enskilda företagen. Alla siffror är räknade i procent av försäljningsvärdet.

Råvarukostnaderna utgör som framgår av siffrorna en mycket stor del av

kostnaderna i flertalet av företagen med högsta andelen för mejeriföretaget. Lönekostnaderna är relativt sett störst i tidningsföretaget, bilverkstaden samt de tre verkstadsföretagen. Bränslekostnaderna slutligen spelar en stor roll i järnbruket, det kemiska företaget samt de båda skogsföretagen.

	Råvaror	Arbetarlöner	Tjänstemannalöner	Bränsle	Övrigt
<i>Grupp 1</i>					
Verkstadsföretag 1	ca 50	ca 20	ca 10	2—4	ca 20
» 2	35—45	ca 20	ca 10	2—4	20—30
» 3	40—50	20—25	5—10	2—4	15—20
Järn- och metallmanufaktur-företaget	70—80	10—15	2—4	2—4	10—15
Bilverkstaden	40—50	ca 30	5—10	ca 2	10—15
<i>Grupp 2</i>					
Textilföretaget	50—60	ca 20	ca 5		ca 15
Garveriet	ca 75	ca 15	ca 5		5—10
<i>Grupp 3</i>					
Massaföretaget	55—60	10—15	2—4	5—10	15—20
Pappersföretaget	50—60	20—25	2—5	5—10	15—20
<i>Grupp 4</i>					
Tidningen	25—30	15—20	15—20	1—2	30—40
Mejeriet	ca 80	ca 5	3—5	1—2	5—10
Det kemiska företaget	40—50	ca 15	ca 5	ca 10	25—30
Järnbruket	40—50	20—25	ca 5	ca 15	10—15

Företagens lokalisering

Av de undersökta företagen är sju belägna i eller strax intill våra åtta största städer, där konkurrensen om arbetskraft är mycket stor. Detta gäller för två av verkstadsföretagen, bilreparationsverkstaden, textilföretaget, mejeriet, tidningen samt det kemiska företaget. Garveriet ligger i en mindre stad, som visserligen även har ett par andra företag, men som domineras av det studerade företaget. De båda skogsföretagen har sina fabriker på små orter utan andra större fabriker, men avståndet till närmaste stad är ganska litet. Järnverket, det ena verkstadsföretaget samt järn- och metallmanufaktur-företaget är bruksföretag. Två av dem dominerar

helt den ort där de är belägna under det att det tredje företaget har konkurrens om arbetskraften från två andra stora företag.

Navarande arbetstider i företagen

Grupp 1: Alla företagen i denna grupp har för närvarande 48-timmars arbetsvecka. Den vanliga arbetstiden i dessa företag är $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $5\frac{1}{2}$ timme på lördagarna. I ett av verkstadsföretagen (järn- och metallmanufaktur-tillverkningen) arbetar ungefär en tredjedel av arbetarna på tvåskift med inarbetning av varannan lördag. I de övriga företagen förekommer tvåskiftsarbete endast på ett fåtal avdelningar. De båda rena verkstadsföretagen har fria som-

marlördagar med inarbetning: Bilverkstadens arbetare har varannan lördag ledig året runt med inarbetning genom förlängning av arbetstiden varje dag.

Grupp 2: Arbetstiden i textilföretaget och garveriet är för flertalet av arbetarna 48 timmar med fördelning på sex arbetsdagar. Ca 60 % av textilföretagets arbetare har tvåskiftarbete. Skiftarbetet pågår kl. 05.00—22.30 (kl. 22.00 för kvinnliga arbetare) på vardagarna och kl. 05.00—16.00 på lördagarna. Ungefär en fjärdedel av skiftarbetarna är kvinnor och arbetstiden för dessa är 46 $\frac{1}{2}$ timme per vecka. Ungefär en tredjedel av garveriets arbetare går för närvarande på tvåskift och 10 % på treskift. Treskiftsarbetarna har 45 $\frac{1}{2}$ arbetstimme per vecka.

Grupp 3: I de båda skogsföretagen har huvuddelen av arbetsstyrkan för närvarande 48-timmars arbetsvecka. I pappersmassefabriken arbetar ca 10 % av arbetsstyrkan i kontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka, 40 % arbetar i intermittert treskiftarbete med 48 timmar i veckan medan 50 % av arbetarna är dagarbetare. I det kombinerade massa-pappersföretaget arbetar större delen av arbetsstyrkan i 48-timmars treskiftarbete. Vid en av företagens fabriker har vid insättandet av en ny maskin införts helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka. I båda företagen strävar man efter att införa helkontinuerlig drift och pappersmasseföretaget kommer sannolikt att införa detta under innevarande år.

Grupp 4: Företagen i den fjärde gruppen utmärks alla av speciella arbetstids- och produktionsförhållanden.

I tidningsföretaget har de ständiga nattarbetarna för närvarande 42-timmars arbetsvecka under det att dagarbetarna arbetar 48 timmar. Det förekommer även 45-timmarsvecka i vissa fall. Arbetet pågår under veckans alla

dagar med fördelning av ledigheten på olika veckodagar.

Mejeriets ordinarie arbetstid är 48 timmar i veckan med s. k. förskjuten arbetstid, vilket i detta företag innebär att arbetet för vissa grupper börjar redan kl. 03.00, 03.30 eller 05.00. Arbetet pågår under alla dagar, även söndagar och helger, vilket sammanhänger med att all inkommande mjölk omedelbart måste behandlas. Arbete på söndagar och helger betraktas som övertid. Det förekommer även i viss utsträckning två- och treskiftarbete i företaget.

I de kemiska företagen arbetar ungefär en tredjedel av arbetsstyrkan i helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka. De övriga arbetarna går på dagtid med 48-timmars arbetsvecka. På reparationsavdelningen, som omfattar ungefär en fjärdedel av alla arbetarna, måste alltid två arbetare utföra jourtjänst på söndagarna, vilket betraktas som övertid. Arbetet i företaget pågår under alla dagar på året med hänsyn till de kostnader som ett driftsstopp i företaget medför. Vid exempelvis semestrarna försöker man alltid skaffa extra personal, vilket är mycket besvärligt, för att hålla igång driften.

I järnbruket har arbetarna i verkstäderna (ca 50 % av totalantalet) tvåskiftarbete med 48-timmars arbetsvecka, medan arbetarna i slål- och valsverken har intermittert treskiftarbete med 45 $\frac{1}{2}$ timme i genomsnitt per arbetsvecka. De sistnämnda arbetar under två veckor 48 timmar och den tredje veckan 40 timmar. Arbetet slutar kl. 14.00 på lördagen och börjar kl. 22.00 på söndagen. Eldare och reparatörer är emellertid i arbete även på lördagar och söndagar. För eldarnas del sammanhänger detta med att martinugnarna måste hållas varma, då det kostar för mycket att låta dessa kylas ned.

I gruvföretaget har redan nu alla un-

derjordsarbetarna 40-timmars arbetsvecka med uppdelning på två skift. De övriga arbetarna har antingen tvåskiftsarbete med 45-timmars arbetsvecka eller dagarbete med 48-timmars arbetsvecka. För närvarande utförs i dessa avdelningar även en del arbete på söndagarna.

B. Resultat av undersökningen

Förändringar i nuvarande arbetstider

De tidigare nämnda förutsättningarna för arbetstidsförkortningen har huvudsakligen uppställts med tanke på de företag som för närvarande har 48-timmars arbetsvecka med lediga söndagar. Som framgått av redogörelsen för nuvarande arbetstider i de undersökta företagen gäller inte detta för flera av företagen. En direkt tillämpning av förutsättningarna skulle i några företag vålla synnerligen stora komplikationer, varför man har ansett att förutsättningarna i viss mån måste ändras efter företagens speciella förhållanden. Detta gäller särskilt för företag där arbetet pågår under samtliga dagar i veckan.

Vid *mejeriet* anser man sålunda att det inte finns någon möjlighet att helt upphöra med arbetet under lördagen och söndagen. Mjölken kommer in varje dag, varför det inte går att stänga helt någon dag. Söndagarna är för närvarande mejeriets besvärligaste arbetsdag, beroende på att all mjölk då måste beredas, eftersom det inte förekommer någon utkörning till mjölkbutikerna på söndagarna. En arbetstidsförkortning kan komma att medföra liknande förhållanden på lördagarna. På grund av de nämnda förhållandena anses det att den ökade ledigheten för arbetarna genom förkortningen måste fördelas på de olika veckodagarna. Inte heller tjänstemännens arbete anses helt kunna undvaras på lördagarna. De som arbetar då, kommer i stället att få ledigt någon an-

nan dag i veckan. För närvarande har tjänstemännen ledigt var tredje lördag, vilket vållar stora problem då avräkningen och ordergivningen för måndagens utkörning måste utföras på lördagarna.

Tidningen anser sig inte heller kunna stänga helt någon dag. En sådan åtgärd skulle innebära övergång till sexdagarsstidning. Man påpekar i detta sammanhang att en förkortning av arbetstiden för dagarbetare till 40 timmar på grund av arbetarnas värderingar av arbetsförhållandena även måste innebära en motsvarande förkortning av övriga arbetstider. 42-timmarsarbetarna skulle härigenom få 36- å 37-timmars arbetsvecka.

Enligt uppfattningen i *de kemiska företagen* är det inte något genomförbart alternativ att endast hålla igång driften fem dagar i veckan, utan ledigheten måste för en del arbetare förläggas på andra dagar än lördagar och söndagar. Det anses att man administrativt sett endast kan ha 42-timmars arbetsvecka för skiftarbetarna, då skiftschemat vid 40-timmars arbetsvecka blir synnerligen komplicerat. Man kommer därför efter arbetstidsförkortningen att så långt möjligt försöka ta ut två timmars overtid per skiftarbetare och dag för att bibehålla skiften. För att kunna få skiftarbetare efter en arbetstidsförkortning till 40 timmar för dagarbetarna, måste emellertid skiftarbetarnas löner sannolikt höjas mycket kraftigt.

Det poängteras också att företagen efter en förkortning måste få fortsätta möjligheter att reparera samt att leverera varor under lördagar och söndagar. Man tror därför att förkortningen på reparationsavdelningarna kommer att medföra en övergång till ordinarie arbetstid under samtliga veckodagar med »hoppande» ledighet för repara-

lörerna. För närvarande har man jourtjänst för reparationsarbetet under söndagarna, men detta anses inte möjligt att genomföra under både lördagar och söndagar. På expeditionsavdelningarna skapar den ökade veekoledigheten stora problem beroende på lagringsförhållandena i företaget. Vid större helger o. d. gäller det att expediera så mycket som möjligt strax före helgens inbrott för att på så sätt tömma lager, cisterner etc. Dessa fylls sedan på under helgen, eftersom man då inte kan leverera några varor, varefter det gäller att tömma lagringsutrymmena så fort som möjligt för att skaffa ny lagringskapacitet. Detta förfarande måste efter en arbetstidsförkortning med fria lördagar i ökad utsträckning upprepas varje vecka. Det påpekas i detta sammanhang att företagets kunder, som i ej ringa utsträckning utgörs av bönder, ofta vill ha leverans på lördagarna.

De företag som för närvarande har treskiftsarbete med söndagsuppehåll på vissa avdelningar, dvs. järnbruket, skogsföretagen och garveriet, anser också att en direkt tillämpning av de uppställda förutsättningarna skulle ställa sig alltför dyrbar.

För *järnbruket* skulle innebörden därav vara att sista skiftet kom att sluta kl. 22.00 på fredag kväll i stället för kl. 14.00 på lördagen. Det poängteras emellertid här att en nedkylning av ugnarna i varje fall i de metallurgiska avdelningarna försämrar driftresultatet i alltför hög grad, varför en förkortning måste medföra att man använder »hoppande» skift i stället för att helt stoppa produktionen på lördagarna. Det nämndes som exempel att i USA körs ugnarna även över söndagarna med »hoppande» skift, trots att man har 40-timmars arbetsvecka.

Vid *skogsföretagen* anses det att arbetstidsförkortningen kommer att på-

skynda utvecklingen mot helkontinuerlig drift i företagen. Det framhålls därvid att en förkortning till 40-timmars arbetsvecka även för skiftarbetarna är mycket olycklig, då fyrskift med 42 timmar i varje skift exakt motsvarar veckans 168 timmar. I USA har man visserligen gått ned till 40-timmars arbetsvecka även vid kontinuerlig drift, men detta anses vara en mycket besvärlig procedur. Företagen tror sig i så fall bli tvungna att ta ut två timmars övertid per arbetare och skift. Arbetarrepresentanterna påpekar emellertid att skiftarbetarna sannolikt inte accepterar en längre arbetstid än dagarbetarna, försåvitt de inte får en betydande lönekomensation.

Företagen anser det inte heller möjligt att ge alla tjänstemän lediga lördagar. Speciellt på skeppnings- och försäljningsavdelningarna blir man tvungen att ha jourtjänst på lördagarna beroende på att företagets kunder vill ha leveranser på måndagarna och inte på lördagarna. Detta innebär emellertid att lördagarna är mycket arbetskrävande på de berörda avdelningarna. Förpacknings- och lastningsavdelningarna måste också arbeta på lördagarna, varför man på dessa avdelningar måste ordna med någon form av »hoppande» ledighet efter förkortningen.

Vid *garveriet* framhålls det att en del av produktionsprocesserna i våtavdelningarna är tidsbundna till 24- eller 48-timmars processer utan möjlighet till lagring emellan dem, varför det anses att man i dessa avdelningar måste införa någon form av »hoppande» ledighet i stället för ständigt lediga lördagar för samtliga arbetare.

Till sist kan här omnämnas att man vid *gruvföretaget* anser att om dagarbetarna får 40-timmars arbetsvecka så vill sannolikt underjordsarbetarna ha en arbetstidsförkortning till exempelvis 36

timmar. Alla argument för en kortare arbetstid vid underjordsarbete — exempelvis mörkt och smutsigt arbete — finns ju kvar. Företaget anser inte heller att det finns någon möjlighet att helt lägga ned arbetet på lördagarna, vilket sammanhänger med transportförhållandena för företagets produkter. Den ökade ledigheten måste delas upp på lördagar och måndagar.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen. Frånvarofrekvensen är för närvarande högst på lördagen i flertalet av de undersökta företagen. I ett av verkstadsföretagen är denna tendens så utpräglad att den varit huvudorsaken till införandet av fria sommarlördagar med inarbetning i företaget. Den större lördagsfrånvaron gäller i allmänhet i högre grad kvinnorna än männen. Om frånvaron under veckans övriga dagar blir oförändrad borde ett borttagande av arbetet på lördagarna inte medföra en mot arbetstidsförkortningen proportionell minskning av produktionsvolymen i företagen. Från några håll framhålls dock risken för att fredagarna i fortsättningen kommer att bli »den nya lördagen» med högre frånvarofrekvens. Detta anses speciellt komma att gälla fredagarna på sommaren samt vid jul och påsk.

Huvudproblemet är emellertid i vad mån frånvaron måndag-fredag kommer att minska som följd av förkortningen. Detta bedöms på flertalet håll som tveksamt. Material från ett par av företagen över nyligen företagna arbetstidsförkortningar (nedgång från 48 till 42 timmar för skiftarbetare i ett av de kemiska företagen samt övergång från tvåveckors till treveckors semester i ett av verkstadsföretagen) visar inte att dessa medfört någon minskad frånvaro. Från företagsledningarnas sida fram-

förs dock att förkortningen av arbetstiden bör verka i riktning mot minskad frånvaro under de ordinarie arbetsdagarna. Ett argument för detta är att en dags frånvaro blir dyrare för de anställda i fortsättningen, eftersom de förlorar en femtedel av veckoförtjänsten mot lidigare ungefär en niondel, (beroende på den kortare arbetstiden på lördagarna). Ett av skogsföretagen påpekar att man märker denna tendens i skillnaden i frånvaro mellan arbetarna i kontinuerlig drift och dagarbetarna. Flertalet av arbetarrepresentanterna anser att frånvaron under de ordinarie arbetsdagarna kommer att minska. Det poängteras emellertid att förutsättningen härför är att det går att utföra butiks-, bank-, tandläkarbesök etc. på lördagarna. I annat fall får man kanske en överflyttning av en del av den nuvarande lördagsfrånvaron till andra dagar.

Den antagna arbetstidsförkortningen innebär även en förkortning av arbetstiden varje dag med en halvtimme. Det blir då av intresse att undersöka om frånvaron även varierar under arbetsdagens olika delar. Från ett av verkstadsföretagen meddelas att frånvaron under eftermiddagen och speciellt under sista timmen är större än under övriga arbetstimmar. Ett kemiskt företag har stor en- och tvåtimmefrånvaro i samband med lunchen. Av det framförda kan kanske dras den slutsatsen att den sista halvtimmen i en del företag har något större frånvarofrekvens än genomsnittet.

Olycksfallsfrekvensen. Olycksfallen i företagen anses av företagsledningarna ha relativt litet samband med arbetstidens längd vid nuvarande arbetstidsförhållanden. De kemiska företagen nämner som exempel att olycksfallen ej gått ned vid minskningen från 48- till 42-timmars vecka för skiftarbetarna. Bilverkstaden anför att ökningen av ar-

betstiden från 8½ till 9¼ timme (inarbetning av varannan lördag) inte medfört någon ökning av olycksfallen. Övertidsarbete i garveriet har inte heller medfört flera olycksfall. De anser sålunda att olycksfallen i allmänhet inte beror på trötthet utan antingen på bristande skyddsanordningar eller överträdelse av bestämmelserna eller på slarv. Efter en helg ökar också olycksfallen, vilket snarast skulle tala för en ökning av olycksfallen efter en arbetstidsförkortning enligt de antagna riktlinjerna. Flera av företagen framhåller att olycksfallen för närvarande är så få att det inte kan bli fråga om någon större minskning. På en del håll påpekar man emellertid att olycksfallen för den äldre arbetskraften kanske kommer att gå ned.

Flertalet av arbetarrepresentanterna anser att olycksfallen kommer att gå ned efter en arbetstidsförkortning som följd av den ökade vilan. Ett par av dem anser emellertid att olycksfallen ofta beror på det uppdrivna tempot i arbetet. Om förkortningen medför ökat tempo får man således motstridiga tendenser vad beträffar olycksfallsförändringarna. Utvecklingen blir också beroende av om arbetskraftens rörlighet ökar eller minskar efter förkortningen. Stabilare arbetskraft anses medföra färre olycksfall.

Arbetsintensiteten. Från ett par av företagen framhålls att arbetsprestationen per tidsenhet är lägre på lördagarna än andra dagar. Detta sammanhänger bl. a. med att igångsättningstiden betydligt relativt sett mer, att arbetarna slutar arbetet före arbetstidens utgång, att man har rengöring av maskinerna under de sista 45 minuterna samt att arbetarna tar ut för lång lunchpaus på lördagen. Vad beträffar rengöringen så måste den emellertid ske på fredagarna i fortsättningen om lördagen blir fri.

Företagsledningarnas uppfattning om

arbetstidsförkortningens verkningar på arbetsintensiteten i företagen varierar, dels med produktionens karaktär och dels med storleken av den eventuella lönekompensationen. Gruvföretaget och ett av de kemiska företagen påpekar i detta sammanhang att man inte märkt någon intensitetsökning vid de senast vidtagna förkortningarna av arbetstiden. Å andra sidan framhålls från järnbruket att arbetarna vid nedgången till 45 ⅓-timmars arbetsvecka inte fick full lönekompensation men ändå ganska snart hade arbetat upp förtjänsterna till den tidigare nivån.

I de företag där produktionen till största delen är maskinstyrd är möjligheterna att öka arbetsintensiteten mycket små. Detta gäller speciellt textilföretaget, där produktionstakten till övervägande del bestäms av maskinerna. Här kan möjligen bytes- och spilltiderna pressas något, men marginalerna bedöms som mycket små. Även i skogsföretagen bestämmer maskinerna till största delen takten och produktionsvolymen kan endast ökas genom snabbare omställningar vid övergång mellan olika produkttyper. Detsamma gäller för större delen av mejeriets arbete. I järnbruket är ugnarnas kapacitet avgörande för produktionsresultatet på en del avdelningar och detta gäller även för de kemiska företagen. Ett av verkstadsföretagen har ett mycket stort antal automatmaskiner och här kan arbetsintensiteten endast öka genom en minskning av maskinernas spilltider. För närvarande utnyttjas maskinerna ca 85 % av tiden. Mer än 90-proc. utnyttjandegrad kan man emellertid knappast tänka sig. Järn- och metallmanufaktur företaget meddelar — förutom att huvudtillverkningen sköts av automatmaskiner — att ca 20 % av arbetarna utgörs av portvakter o. d., där man inte kan tänka sig någon ökning av arbetsintensiteten.

Vid de företag och avdelningar där arbetet inte är maskinstyrt anser företagsledningarna genomgående att arbetarna har möjligheter att öka arbetsintensiteten. Som exempel härpå nämns från flera håll den starka löneglidningen som till stor del anses uppkomma genom upparbetning av ackorden. På många håll anses att arbetarna håller ett »tak» i förtjänstläget. I vilken mån intensiteten kommer att stiga efter en arbetstidsförkortning bedöms emellertid som tveksamt. Om arbetarna inte får full lönekompensation för förkortningen anser man allmänt att de kommer att försöka arbeta upp ackorden för att bibehålla veckoförtjänsterna oförändrade. Om arbetarna däremot får full kompensation tror flertalet att arbetsintensiteten kommer att bli oförändrad. Från något håll påpekas emellertid att en intensitetsökning kan leda till en försämring av kvaliteten på företagets produkter. Den kan också medföra ökad förslitning av arbetarna. Mejeriet säger sålunda att om chafförerna ökar bilarnas hastighet vid mjölkutkörningen medför detta endast ett ökat antal magsår o. d. bland dem.

Arbetsrepresentanterna är mycket delade i sin uppfattning om arbetstidsförkortningens verkningar på arbetsintensiteten. Cirka halva antalet anser att intensiteten kommer att öka som följd av den längre vilan. De säger också att arbetarna i vissa fall håller ett inofficiellt »tak». Den andra hälften menar emellertid att arbetstakten redan nu är så högt uppdriven att det inte finns några ökningsmöjligheter.

Vad beträffar tjänstemännen framhålls från ett företag att dessas arbetsintensitet för närvarande är relativt låg. Detta gäller speciellt alla »småflickor» som i stor utsträckning används i företaget. Vid tillfälliga arbetsbelastningar klaras problemen i allmänhet utmärkt.

Från ett par andra företag framhålls emellertid att man inte tror att tjänstemännens arbetsintensitet kan ökas i nämnvärd utsträckning.

Förändringar i företagens beteende

Nästan samtliga företag uppger att det kommer att bli en självklar målsättning att i det närmaste bibehålla produktionsvolymen trots förkortningen. Förändringarna i företagens beteende i detta syfte blir i flertalet fall beroende av möjligheterna att skaffa flera arbetare och tjänstemän. Företagens egna möjligheter att i nuvarande läge bedöma hur arbetsmarknadsläget för företaget kommer att gestalta sig efter en arbetstidsförkortning måste betraktas som relativt små. I förutsättningarna för denna undersökning har visserligen autogits att arbetsmarknadsläget vid förkortningens genomförande skall vara ungefär detsamma som under nu rådande konjunkturförhållanden. Förkortningen anses emellertid sannolikt komma att rubba arbetsmarknadsläget i så hög grad, att det nuvarande läget endast till en mindre del kan läggas till grund för en bedömning av arbetsmarknadssituationen efter en förkortning. Flera av företagen framhåller att man tror att bristläget på arbetsmarknaden kommer att avsevärt skärpas i ett dylikt läge. Detta antas även komma att påverka löneförhandlingarna och löneglidningen, som anses bli betydande under den närmaste tiden efter förkortningen. Dessa kostnadseffekter måste i så fall beaktas vid en bedömning av förkortningens totala verkningar på kostnadssidan.

Vad beträffar det nuvarande arbetsmarknadsläget är detta för flertalet av de företag i undersökningen som är belägna i större städer redan nu sådant att man anser sig ha mycket små möj-

ligheter att anställa ny arbetskraft. Detta sammanhänger dels med bostadssituationen och dels med den hårda konkurrensen om arbetskraft som gör att företag med mindre lockande arbetsförhållanden, t. ex. skiftarbete, har svårt att få folk. För de båda *verkstadsföretagen* är skälet huvudsakligen bostadssituationen. Om man kunde bygga nya bostäder i närheten av företagen skulle situationen vara betydligt bättre. För de *kemiska företagen* är bostadssituationen också det stora problemet. Härtill kommer att man anser sig endast kunna få sämre arbetskraft, eftersom det inte förekommer någon större löneglidning i företagen. Ett av dem har under de senaste åren anställt ett stort antal utlänningar för att bemästra arbetskraftssituationen. *Textilföretaget* anser sig inte heller ha möjligheter att anställa fler arbetare. Branschen ligger i en låglönegrupp och dessutom har man skiftarbete. Efter en arbetstidsförkortning tror man snarare att företaget kommer att förlora folk genom den hårda konkurrensen om arbetskraften som antas uppkomma.

Mejeriets synnerligen ansträngda arbetskraftssituation anses sammanhänga med att arbetet i företaget betraktas som mindre trevligt. Arbetarna utgör en låglönegrupp och dessutom bedrivs arbetet över både söndagar och helger. Det är också för närvarande mycket svårt att få folk till mejeristkurserna vid utbildningsanstalterna. Företaget måste anställa arbetskraft »direkt från gatan», vilket skapar stora problem. *Bilverkstaden* kan inte få flera yrkesarbetare, då det föreligger brist på sådana inom hela branschen. I den mån man kan utnyttja tempoarbetare, vilka snabbutbildas i företaget, anses emellertid arbetskraftstillgången kunna bli betydligt bättre.

Tidningsföretaget bedömer däremot den nuvarande arbetskraftssituationen

som relativt gynnsam. Branschen tycks vara mycket attraktiv bland de arbetsökande och lärlingskolorna har ingen svårighet att få folk. Även efter en arbetstidsförkortning tror man att det finns möjligheter för företaget att anställa ny arbetskraft.

För en del av de på mindre orter belägna företagen är arbetskraftssituationen något bättre, vilket sammanhänger med att det ofta finns en viss arbetskraftsreserv på landsbygden runt om företagen. *Garveriet* anser sig sålunda ha ett relativt gynnsamt arbetsmarknads-läge, då det finns en viss arbetskraftsreserv i staden och bland jordbrukarna i närheten. Efter en förkortning väntas även stadens övriga företag vilja ha mera folk, varför man inte tror att det i ett dylikt läge går att täcka hela det uppkommande arbetskraftsbehovet. För de båda *skogsföretagen* är arbetskraftstillgången på vintern relativt god, då det vid den tiden finns möjligheter att få folk från jordbruket. På sommaren ägnar sig emellertid många helt åt jordbruk eller fiske. De tre *bruksföretagen* däremot ligger alla i områden med synnerligen stark konkurrens om arbetskraft. Man har därför anställt ett stort antal utlänningar i både verkstadsföretaget och järnbruket. Det har emellertid under senaste året blivit svårare att få tag på dylik arbetskraft. Det råder också en mycket stor bostadsbrist på alla tre orterna, varför man i stor utsträckning endast har möjligheter att anställa ungdomar. Detta medför även att företagen inte kan rekrytera de arbetslösa på exempelvis en del textilorter.

*Alt. 1: Förändringar i företagens bety-
ende under förutsättning att ingen ny
arbetskraft finns tillgänglig*

Företagen kan, om de syftar till att i stort sett bibehålla inriktningen och

omfattningen av den tidigare produktionen försöka kompensera produktionsbortfallet som följd av förkortningen genom dels bättre utnyttjande av den tillgängliga arbetskraften, dels ökade rationaliseringar och investeringar samt dels även genom uthyrning eller nedläggning av deltillverkningar eller delavdelningar. Vad beträffar den förstnämnda möjligheten är den klart dominerande uppfattningen bland de olika företagsledningarna att ökad *användning av övertid* under den närmaste tiden efter arbetstidsförkortningens genomförande blir ett av de viktigaste medlen i syfte att bibehålla produktionsvolymen. Speciellt förkortningen med en halvtimme under de fem återstående arbetsdagarna tror man kommer att kompenseras genom ökat övertidsuttag. Flera av företagen utnyttjar emellertid redan nu sådan tid i stor utsträckning, varför det inte alltid finns så stora möjligheter att öka uttaget utan att erhålla dispens från arbetstidslagen.

Från några håll påpekas att man efter en arbetstidsförkortning vill ha en ändring av lagen så att den medger uttagande av mera övertid. Från de skiftgående industrierna påpekas att användningen av övertid för skiftarbetare är betydligt mer komplicerat än för dagarbetare. Detta sammanhänger med svårigheterna att dela upp skift samt med att man i så fall måste ha övertid för alla i skiftet. Textilföretaget framhåller också att marginalen för ökat övertidsarbete i företaget är mycket liten, i varje fall för kvinnliga arbetare, eftersom arbetet för dessa för närvarande pågår till kl. 22.00 och lagen inte medger arbete efter denna tidpunkt. Bilverkstaden poängterar att för att det skall vara någon mening med övertidsarbete måste detta ske i stora grupper av arbetare, vilket hittills visat sig svårt att genomföra. Från ett par företag påpekas

att eftersom övertid är dyrare än ordinarie tid blir det ökade uttaget därav beroende av möjligheterna att skaffa nya arbetare.

Arbetarna anses i flertalet av företagen vara relativt motvilliga mot övertidsarbete. I den mån som de inte får full lönekomensation för förkortningen tror emellertid företagsledningarna att de kommer att visa ökad villighet till dylikt arbete. Från ett par håll framhålls att arbetarnas benägenhet att ta extraarbete är relativt stor, vilket då även borde gälla övertidsarbete. Skillnaderna i skatteförhållanden för de båda arbetstyperna måste emellertid beaktas i detta sammanhang. Vid extraarbete anses det att arbetarna ofta har möjlighet att komma undan skatt, vilket däremot inte är fallet vid övertidsarbete. Det nuvarande förhållandevis låga övertidsuttaget i ett par av företagen, trots mycket stor orderingång, kan också tyda på stor motvilja mot dylikt arbete från många arbetares sida.

Från arbetarrepresentanterna bekräftas motviljan mot övertidsarbete. De ifrågasätter arbetstidsförkortningens berättigande om den endast leder till mera arbete på övertid. Från några håll framförs emellertid att man sannolikt kommer att vara välvilligt inställd till mera övertidsarbete för att klara de första omställningsproblemen efter en förkortning. Det påpekas också att arbetarna efter en period av övertidsarbete ofta kan bli beroende av övertidsersättningarna för att upprätthålla sin standard.

För tjänstemännen kommer övertidsarbetet sannolikt också att öka. Speciellt anses detta komma att gälla för de högre tjänstemännen, vilkas arbetsuppgifter snarast ökar efter en arbetstidsförkortning.

Möjligheterna att genom positiva åtgärder minska *frånvaro- och olycks-*

fallsfrekvensen i företagen bedöms som mycket små. En arbetstidsförkortning kan emellertid medföra en hårdare personalpolitik i framförallt ekonomiskt pressade företag genom strängare påföljder vid olovlig frånvaro, uppsägning av äldre personal etc.

Till skillnad mot vid åttatimmarsdagens genomförande anser man i nästan samtliga företag att det i nuvarande läge inte finns någon möjlighet att nedbringa skillnaden mellan *nominell och faktisk arbetstid* genom färre pauser o. d. Det är endast i tidningsföretaget som det tycks finnas relativt gott om pauser i arbetet. Här kan det möjligen tänkas bli en hårdare och mera medveten politik efter en förkortning. Bilverkstaden anser sig också ha förhållandevis stora spilltider i arbetet, men detta sammanhänger med de mycket stora variationerna i ordergång, som skiftar med årstiderna, veckodagarna och dygnstimmarna. Ett av verkstadsföretagen säger sig ha ganska stor spilltid på grund av rökförbud i fabrikslokalerna, varigenom arbetarna i stället röker på toaletterna (ca 15 minuter per dag och arbetare enligt arbetarrepresentanten).

Ökad utbildning anses inte i någon nämnvärd grad kunna höja arbetarnas effektivitet. Flertalet av företagen hävdar att man redan nu bl. a. beroende på arbetskraftsbristen driver utbildningen och omskolningen i företagen så långt det går. På några håll anses det emellertid att denna verksamhet kommer att intensifieras efter en arbetstidsförkortning. Problemet enligt järnbrukets uppfattning är att man inte når dem man vill nå genom ökad utbildning.

I vissa industrier har företagen börjat med utbildning på arbetsplatsen. Detta kanske kommer att utökas till flertalet industribranscher. En av företags-

ledarna framhåller i detta sammanhang att skälet till att han är mycket starkt för en arbetstidsförkortning är just att folk i framtiden måste vara mera utbildade för att kunna ta hand om den nya tekniken och att detta kräver mindre arbetstid och mera tid för utbildning.

Någon ökning av produktionsvolymen genom ökad övergång till *ackordsarbete* anses i flertalet företag inte möjlig. I de företag där en viss ökning av dylikt arbete kan tänkas, exempelvis i järn- och metallmanufakturföretaget, påpekas att detta kräver nyanställning av tjänstemän för metod- och arbetsstudier. Från samtliga företag meddelas att det för närvarande i marknaden finns *maskiner, transportanordningar o. d.*, som anses i olika avseenden vara tekniskt sett bättre än de som nu är i bruk. Skälen till att man inte redan nu försöker utnyttja denna bättre teknik är antingen att investeringarna inte är lönsamma vid nuvarande kostnadsrelationer eller brist på kapital. Som ytterligare skäl framförs från något håll att det inte går att hinna med mer än en viss mängd investeringar i taget, då företaget måste få tid att anpassa sig till ändrade produktionsförhållanden. Det anges också från många företag att om man kunde bygga helt nya fabriker skulle ofta betydande kostnadsbesparingar kunna uppnås. Det blir då emellertid fråga om mycket stora investeringar, som inte förrän efter några år blir produktionsfärdiga.

Grupp 1: För verkstadsföretagen finns maskiner i marknaden, som i olika tekniska avseenden är överlägsna de nu använda, exempelvis svarvar med högre hastigheter. Konstruktionerna på företagens produkter är emellertid ofta sådana att det inte går att utnyttja de höga hastigheterna. De små serierna på många produkter gör det inte heller li-

ka lönande med större maskininvesteringar. För ett av företagen finns det en viss typ av standardmaskiner, som ekonomiskt och tekniskt är överlägsen alla andra typer, varför det endast kan bli fråga om att skaffa fler maskiner av just denna typ. Den är helautomatisk och drivs för närvarande i tvåskift i företaget. Många i företagen anser emellertid att man sannolikt kommer att satsa hårdare på maskininvesteringar efter förkortningen, då man väntar att ändrade relationer mellan kostnaderna för maskiner resp. arbetskraft kommer att göra en del nu oräntabla investeringar lönande. En ökad övergång till flermaskindrift kan exempelvis bli aktuell.

På transportområdet kan sannolikt också ytterligare rationaliseringar vidtas. Från något håll påpekas dock att möjligheterna för automatisk drift i fabriken är mycket små, beroende på de korta serierna. Bland mindre rationaliseringsåtgärder som kan framdrivas som följd av förkortningen tror man framförallt på ökade ansträngningar för att minska maskinernas stopptider. Genom statistiska felstudier, kontrollinstrument o. d. erhålls större möjligheter att förutse och förebygga fel i maskinerna. Vad beträffar den minskade arbetstiden för tjänstemännen framhålls från ett av verkstadsföretagen att införandet av bokföringsmaskiner sparat in många anställda och att det här finns ytterligare investeringsmöjligheter. Dessa kan framtvingas av de nya arbetslöshetsbestämmelserna.

Järn- och metallmanufakturföretaget anser sig däremot inte kunna kompensera arbetstidsförkortningen med ökade investeringar. Det finns visserligen snabbare maskiner tillgängliga på en del punkter, men för huvudtillverkningen investeras för närvarande det absolut modernaste maskineriet. Företaget saknar f. ö. kapital för ytterligare in-

vesteringar. *Bilverkstaden* anser sig inte heller ha några större möjligheter att kompensera arbetstidsförkortningen genom ökade investeringar. Branschen befinner sig visserligen mitt uppe i en rationaliseringsperiod genom den gradvisa övergången »från hantverk till industri». Själva reparationsarbetet bedrivs emellertid ännu hantverksmässigt och ligger »ovanligt illa till för stora investeringar». Man anser sig dessutom redan ha de mest moderna maskinerna.

Grupp 2: Företagen i andra gruppen har båda haft mycket dåliga konjunkturer under senare år. Detta har emellertid medfört att de haft »piskan på ryggen», varför man under de senaste fyra-fem åren redan försökt införa de mest moderna maskinerna. Teknikens utveckling under dessa år anses inte ha gått så snabbt att det nu är lönande att åter förnya maskinparken, varför man befinner sig i »en olycklig situation inför en arbetstidsförkortning». Från *garveriet* framhålls att det inte kan bli fråga om att köpa nya maskiner, vilket även sammanhänger med företagets kapital situation. *Textilföretaget* anser att det på vissa punkter finns nykonstruktioner i marknaden som skulle vara lönande att anskaffa. Det påpekas också att i någon av företagets fabriker finns för närvarande en viss produktionsreserv, som kan kompensera en mindre del av arbetstidsförkortningen. Samtidigt framhålls att »för närvarande sköter en vävare mellan 20—40 vävstolar, varför det inte går att komma längre bär». Man tror inte heller att den »nya automationstekniken» kommer att betyda mycket för företagets vidkommande.

Grupp 3: För de båda *skogsföretagen* är investeringsmöjligheterna relativt gynnsamma. Det ena påpekar att om

man bara bygger fabriken 20 % större kan produktionsvolymen öka med 20 % med oförändrad personal. Det blir emellertid fråga om investeringar av storleksordningen 10 milj. kr. Det andra företaget har på många punkter mycket gamla maskiner. Arbetstidsförkortningen kan därigenom bli »droppen som tvingar fram nya investeringar i det gamla bruket». Genom dessa nyinvesteringar anser man att det finns stora möjligheter att kompensera en arbetstidsförkortning. Samtidigt påpekas att man måste vänta ungefär tre år på leverans av en ny pappersmaskin.

Grupp 4: Bland företagen i den sista gruppen anger *järnbruket och de kemiska företagen* att det visserligen finns en provkarta på olika investeringsmöjligheter, men att det i dessa företag är fråga om mycket stora investeringar av typen nytt tunnplåtvalsverk, större ugnsenheter etc. »Inkubationstiden» för de olika investeringsprojekten är också minst ett par år. På förpacknings- och utlastningsområdet finns det även en hel del mindre investeringar som är eller kan bli lönande. Järnbruket framhåller att man efter en arbetstidsförkortning blir piskad att förbättra transporterna och införa rationellare skrotgårdar och lagerutrymmen. De kemiska företagen påpekar i likhet med en del andra företag att »automationen» för deras del endast kan bli en komplettering. *Gruvföretaget* anser sig ha gjort så stora investeringar under senare år att man nu måste ha en viss andhämtning. *Mejeriet* poängterar att automatiseringen redan nu är så långt driven att det inte finns några ytterligare investeringsmöjligheter här. På förpackningsområdet däremot kan en arbetstidsförkortning medföra ökade investeringar. I *lidningsföretaget* anser man däremot att det finns en hel del projekt som blir lönsamma

efter de nya arbetstidsbestämmelserna. Det behöver här inte alltid bli fråga om så stora investeringar.

Flera av de intervjuade är av den uppfattningen att även om man inte nu direkt kan påvisa olika möjligheter att kompensera en del av produktionsbortfallet genom förkortningen, så kommer i ett dylikt läge *rationaliseringstakten* i företagen att bli snabbare. »Allting kommer att föras upp på ett högre varvtal» som någon uttrycker det. Samtidigt framhålls emellertid från många håll att *rationaliseringstakten* i företagen redan nu är mycket hög och att man så snabbt som möjligt försöker genomföra alla ekonomiskt lönande *rationaliseringar*, som kommer till företagens kännedom.

Uthyrning av vissa delar av tillverkningen praktiseras för närvarande i nämnvärd omfattning endast av *verkstadsföretagen* samt bilverkstaden, som skickar bort en stor del av reparationerna av olika bildelar till andra företag. Det framhålls att villigheten att hyra ut delar av tillverkningen sannolikt kommer att öka efter en arbetstidsförkortning. Möjligheterna här till anses emellertid snarare bli sämre, eftersom kapaciteten hos företagens underleverantörer sannolikt kommer att minska.

Vad beträffar nedläggningen av en del indirekta avdelningar menar flertalet av de intervjuade att utvecklingen går mot större specialisering. Som exempel nämns att en stor del av byggnadsarbetena i företagen lämnas ut på entreprenad. Reparationerna vill man emellertid i allmänhet sköta om själv. Från något håll kritiserar svenska företag för att de i allt för hög grad försöker göra allt själva. En strukturrationalisering (genom att exempelvis slå samman alla smedjor till ett par stora företag) anses i många fall motiverad och blir kanske ännu mer aktuell efter en förkortning. Bland avdelningar inom

företagen som kan tänkas få minskad betydelse märks verktygsavdelningarna, eftersom man i stället kan köpa verktyg utifrån, exempelvis från Tyskland. Även emballageavdelningarna kan väntas bli nedlagda i viss utsträckning. Det påpekas emellertid att det ofta är mycket svårt att flytta om arbetare mellan olika avdelningar.

*Alt. 2: Förändringar i företagens bety-
ende under förutsättning att ny arbets-
kraft finns tillgänglig*

Även om ny arbetskraft finns tillgänglig och företagen strävar efter att kompensera produktionsbortfallet som följd av arbetstidsförkortningen är det i och för sig inte säkert att företagen vill utnyttja möjligheten att nyanställa folk. Frågan blir vilka alternativ som står till buds och hur kostnadskrävande dessa är. Avvägningen blir sannolikt speciellt svår mellan alternativen mer investeringar, mer övertid och ny anställning av folk på dag- eller skifttid. Hänsyn måste också tas till möjligheterna att överhuvud taget få arbetare med på övertids- och skiftarbete. Dessutom begränsas övertidsalternativet av arbetstidsbestämmelserna om att högst 200 timmar får tas ut per år och arbetare. Företag som redan använder övertid i stor utsträckning har därför små möjligheter att utnyttja detta alternativ.

Nästan samtliga företag tror att de, om det finns möjligheter, kommer att vilja *nyanställa arbetare*. Enda undantaget härifrån är ett av skogsföretagen, där man anser sig inom en relativt begränsad tidsrymd kunna kompensera produktionsbortfallet genom förkortningen, förutsatt att det ges möjligheter till nya investeringar. Flertalet av företagen är, om de kan få folk, angelägna om en utökning av *skiftarbetet* i företagen, då sådant arbete innebär att man

inte behöver företa nya investeringar för den nytillkommande arbetskraften. Om det inte går att öka skiftarbetet blir alla de företag där kapaciteten redan är fullt utnyttjad tvungna att nyinvestera. I flertalet av de undersökta företagen utnyttjas den tillgängliga produktionsapparaten redan i det närmaste fullt ut. För de företag där man anser att den nya ledigheten inte kan förläggas på lördagarna för samtliga arbetare utan måste fördelas på de olika veckodagarna går det emellertid att direkt sätta in nytillkommande arbetskraft i skiften utan motsvarande investeringar.

Grupp 1: De två första verkstadsföretagen vill ha en ökad mängd tvåskiftsarbetare. Med hänsyn till de högre krav på arbetarnas bostadsstandard som krävs vid dylikt arbete och den redan nu besvärande bostadssituationen bedömer man emellertid möjligheterna till ökat skiftarbete som mycket små. Endast vid de dyraste maskinerna anses det bli tvåskiftsarbete efter de nya arbetstidsbestämmelserna. På övriga avdelningar blir företagen tvungna att öka maskininvesteringarna i proportion till den nyanställda arbetskraften, då det inte finns någon ledig kapacitet för närvarande. På vissa punkter måste det även investeras i nya byggnader, då alla utrymmen redan är fullbelagda.

Det *tredje verkstadsföretaget* som redan nu har tvåskiftsarbete vid de högautomatiska maskinerna arbetar f. n. på att införa treskift med 45 1/3 timme per vecka vid dessa maskiner. Efter en arbetstidsförkortning kommer man sannolikt att vara ännu angelägnare om att införa intermittent treskiftsarbete eller ännu hellre kontinuerlig drift. Företaget har vid ett tidigare tillfälle redan haft treskiftsarbete vid dessa maskiner, men då slutade en mängd arbetare, varför man blev tvungen att återgå till två-

skift. Varje maskin av denna typ ger vid nuvarande priser ca 3 miljoner kronor per år och skift och sköts samtidigt av endast en arbetare. Avskrivningarna anses inte i större utsträckning bli påverkade av driftstiden. Det är då uppenbart att kostnaderna för den ende arbetaren spelar relativt liten roll i förhållande till de ökade intäkterna vid ytterligare skift. Företagsledningen anser därför att en övergång till kontinuerlig drift skulle möjliggöra både kortare arbetstid, högre löner och bättre resultat för företaget. Arbetaruas ovilja och den besvärliga bostadssituationen hindrar emellertid en ändring av de gällande arbetstidsförhållandena. Efter en arbetstidsförkortning är det emellertid troligt att nytillkommande arbetskraft kommer att användas för treskiftsarbete. För de nya arbetarna krävs emellertid ökade bostadsinvesteringar.

Järn- och metallmanufakturföretag kan endast tänka sig att använda den nya arbetskraften vid tvåskiftsarbete, vilket kan utökas betydligt. Någon ökning av maskinparken »kan det absolut inte bli tal om». I stället fordras ökade investeringar i bostäder och sociala inrättningar av olika slag, vilket medför att företaget i första hand kommer att utnyttja övertiden.

Bilverkstaden anser att problemet om fria lördagar »bleknar i förhållande till frågan om att införa skift». Framförallt lastbils- men inte heller personbilägarna vill vara utan sina bilar på dagarna, varför möjligheter att reparera bilar på kvällarna skulle vara synnerligen önskvärda. Arbetarnas motvilja mot skiftarbete har hittills hindrat företaget att ändra arbetstiderna i någon större utsträckning. Inte heller efter arbetstidsförkortningen tror man det blir möjligt med en utökning av skiftarbetet utan den nya arbetskraften kommer att placeras in under ordinarie tid. Eftersom

kapaciteten endast är utnyttjad till ca 80 % behövs inga nya investeringar för de nyanställda.

Grupp 2: Garveriet och textilföretaget strävar båda efter att använda skiftarbete i största möjliga utsträckning. Vid de mera kapitalkrävande maskinerna vill *garveriet* redan nu ha helkontinuerlig drift. Vid de mindre kapitalkrävande maskinerna är det emellertid tveklöst om det lönar sig bäst med skift eller med flera maskiner och dagtid om man nyanställer folk. Några byggnadsinvesteringar kommer inte att krävas, eftersom det tydligen finns en hel del tomma utrymmen i företaget. *Textilföretaget* strävar efter att införa treskiftsarbete. Dessa strävanden har emellertid hittills strandat på »arbetarnas absoluta motstånd» mot dylikt arbete. Det framhålls att även om arbetarna centralt går med på treskiftsarbete, går det ändå inte att genomföra lokalt, eftersom man inte kan få tag på några arbetare. Nyanställning av arbetare kommer därför att medföra nyinköp av maskiner och även tillbyggnader på olika områden, eftersom de nya maskinerna inte ryms i de nuvarande byggnaderna.

Grupp 3: Båda *skogsföretagen* försöker att gå över till helkontinuerlig drift. Vid det ena företaget antas en arbetstidsförkortning komma att befrämja en dylik utveckling, förutsatt att ny arbetskraft finns tillgänglig. De nya arbetarna kan då direkt sättas in i skiften. Renserierna och verkstäderna i företaget kommer emellertid sannolikt även i fortsättningen att arbeta endast på dagtid. På dessa avdelningar tror man dock inte att en bibehållen produktionsvolym kräver en mot arbetstidsförkortningen proportionell ökning av arbetarstammen. Det andra företaget tror sig få helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetsvecka oberoende av

förkortningen, vilket emellertid kommer att medföra ett ökat arbetskraftsbehov för att fylla ut skiften. Nya investeringar för den nya arbetskraften måste i så fall endast utföras vad beträffar hostäder och sociala anläggningar. Reparationsverkstaden kommer inte att gå över till tvåskift utan där kan man använda den nytillkommande arbetskraften på vanlig dagtid.

Grupp 4: För de båda kemiska företagen som redan har 42-timmars arbetsvecka med helkontinuerlig drift för ca 40 % av arbetsstyrkan blir problemet hur arbetstiden utvecklas för dessa arbetare. Om de enligt förutsättningarna får en förkortning till 40 timmar och det inte går att ta ut övertid måste företagen nyanställa folk om driftstiderna skall bibehållas. Det påpekas från ett av företagen att vid övergången från 48- till 42-timmars arbetsvecka anställdes ny arbetskraft nästan i proportion till förkortningen. För de nuvarande 48-timmarsarbetarna, dvs. reparatörerna, är det ovisst om man kommer att öka övertidsuttaget eller nyanställa folk.

I järnbruket behövs de nya arbetarna för att fylla skiften, så att man fortfarande kan vidmakthålla arbetet från kl. 20.00 söndag kväll till kl. 14.00 på lördagen. Om det går att genomföra kontinuerlig drift medför detta ett ytterligare ökat arbetskraftsbehov, men samtidigt stiger produktionen utöver initialläget. Produktionen i ett järnverk anses i stort sett vara proportionell mot arbetstiden. Om driften stoppas kl. 22.00 fredag kväll, vilket en strikt tillämpning av de nya arbetstidsbestämmelserna skulle innebära (40-timmarsvecka och treskift), fordras betydande investeringar för den nytillkommande arbetskraften om produktionen skall kunna bibehållas. *Mejeriet* anser sig tvingat att anställa mer folk efter en arbetstids-

förkortning, vilket sammanhänger med nödvändigheten att ta hand om all inkommande mjölk. Den nya personalen kan som följd av den »hoppande» ledigheten direkt placeras in i produktionen utan extra investeringar. Även *tidningsföretaget* kan direkt placera in den nytillkommande personalen i skiften utan större investeringar. *Gruvföretaget* måste däremot göra mot den nyanställda personalen i det närmaste proportionella maskininvesteringar.

Det är en relativt enhetlig uppfattning bland de intervjuade att arbetstidsförkortningen kommer att medföra en ökning av antalet tjänstemän i företagen. Skälen härtill är bl. a. att metod- och arbetsstudierna kommer att drivas hårdare, att de ökade investeringarna kräver flera ingenjörer samt att utökningen av skiftarbetet fordrar flera arbetsledare. Det anses också på en del håll att den förkortade arbetstiden kan innebära att arbetarna kommer att gå med på genomförandet av en del nu ej accepterade rationaliseringsåtgärder. Detta var exempelvis fallet i ett av de kemiska företagen, där förkortningen från 48 till 42 timmar för skiftarbetarna snarare medförde en förbättring för företaget genom att man i samband därmed fick tillfälle att genomföra en mängd rationaliseringsåtgärder. »Det gick att ta ett krafttag sedan man s. a. s. fått proppen ur». Från en del företag, exempelvis textilföretaget och mejeriet, framhålls emellertid att rationaliseringsarbetet redan nu drivs så hårt det går och att ett ökat antal tjänstemän endast kommer »att springa om varandra». Bilverkstaden påpekar också att det inte går att driva rationaliseringsarbetet med mer än en viss hastighet. I annat fall »slår man knut på sig själv».

Någon mera väsentlig ökning av antalet *deltidsarbetande eller partiellt ar-*

betsföra tror man inte kommer att inträda efter en förkortning av arbetstiden. I den mån det inte går att få tag på annan arbetskraft kommer emellertid många företag att försöka alla utvägar för att skaffa nytt folk. Deltidsarbetande kvinnor tycks för närvarande användas speciellt på bruksorterna. Detta sammanhänger med bostadssituationen och det förhållandet att den kvinnliga arbetskraften inte kräver investeringar i nya bostäder. Det beklagas från en del håll att man inte får använda kvinnlig arbetskraft i treskiftsarbete. Blir kvinnorna bara utbildade, anses de ofta vara lika effektiva som männen. Användningen av deltid bedöms i allmänhet som mindre effektiv, då det är »svårt att skarva ihop två arbeten» och sådan tid dessutom kräver ökad planering.

Flera av företagen använder redan nu partiellt arbetsföra på en del avdelningar. De är emellertid endast lämpade för en del lättare sysslor. Många av företagen anser det som en moralisk skyldighet att ta hand om sina egna partiellt arbetsföra. I en del företag, exempelvis järnbruket, anses dessa emellertid vara så många att man har svårt att utnyttja dem. Det uppstår också ofta besvärliga avlöningsproblem vid utformandet av lönerelationerna mellan partiellt arbetsföra och vanliga arbetare. Ytterligare kategorier av arbetskraft som företagen kan komma att använda i ökad utsträckning efter en arbetstidsförkortning är hemmaarbetande fruar vid en del enklare sysslor samt företagens pensionärer. Man kanske även låter en del folk gå kvar trots uppnådd pensionsålder.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten i de undersökta företagen

Den tidigare diskussionen har syftat till att belysa tendenserna i de beteen-

deförändringar som de intervjuade väntar skall uppkomma i företagen i syfte att kompensera det genom förkortningen uppkomna produktionsbortfallet. Som tidigare påpekats anger nästan samtliga företag att det kommer att vara »en självklar målsättning» för företagets strävanden att söka bibehålla produktionsvolymen i företagen. Samtidigt anger de emellertid att de kostnadsstegringar för företagen som i så fall måste uppkomma är av sådan storleksordning att de antingen måste medföra prisstegringar på företagets produkter eller nedläggningar av mindre lönsamma tillverkningsgrenar. Dessa åtgärder måste under förutsättningen om oförändrat efterfrågesamband för företagets varor få till följd en nedgång i företagets produktion och sysselsättning i jämförelse med tidigare, som blir beroende av elasticitetsförhållandena och de vidtagna åtgärdernas storlek. Arbetstidsförkortningens totala verkningar på de undersökta företagen blir därför en kombination av de tidigare omnämnda betendeförändringarna och de i denna avdelning antydda effekterna. Hänsyn måste även tas till att många företag på grund av allmän brist på produktionsfaktorer sannolikt inte får möjlighet att tillverka den produktionsvolym som de vid gällande efterfråge- och kostnadsförhållanden helst skulle vilja.

Flera av företagen anser att det direkta *produktionsbortfallet* inte blir helt proportionellt mot förkortningen, därför att den ledigblivna tiden och då framförallt lördagen inte är lika effektiv som de andra dagarna. Detta gäller speciellt verkstadsföretagen. För bilverkstaden sammanhänger det med att orderingången på lördagarna är betydligt mindre än andra dagar. Även textilföretaget och skogsföretagen anser att lördagarna är något mindre effektiva även om produktionen i dessa företag

på grund av styrda maskiner i stor utsträckning är proportionell mot driftstiden. Textilföretaget påpekar sålunda att en 17-proc. arbetstidsförkortning kanske medför en ca 15-proc. produktionsminskning. Från några av företagen framhålls å andra sidan att produktionsbortfallet snarast blir större än som skulle svara mot förkortningen. Detta gäller framförallt företag där det blir fråga om nedkylning av ugnar, exempelvis järnbruket och de kemiska företagen, där det tar en viss tid att värma upp ugnarna och komma igång med produktionen igen. Järnbruket framhåller exempelvis att en 10-proc. minskning av driftstiden i de metallurgiska avdelningarna kan medföra ett ca 15-proc. produktionsbortfall. Även garveriet anser sig förlora mer än en dags produktion som följd av förkortningen, eftersom man måste stoppa vissa processer tidigare än vid ledighetens början.

Även om de anställda *inte får någon som helst lönekompensation* i samband med förkortningen kommer den sannolikt att medföra kostnadsstegringar för företagen om de försöker att helt kompensera produktionsbortfallet.¹ Det är emellertid troligt att kostnadsökningen för flertalet företag i detta fall kommer att förefalla relativt liten, varför de inte kommer att finna det ekonomiskt lönsamt med någon större produktionsminskning utan i stället kommer att inrikta strävandena på att bibehålla den tidigare produktionsvolymen enligt riktlinjerna i den föregående diskussionen. Strävandena kommer härvid sannolikt att öka med den relativa storleken av företagets fasta kostnader. Skogsföretagen, järnbruket och de kemiska företagen torde därför vara ändå mera angelägna om en bibehållen produktionsvolym än exempelvis verkstadsföretagen. Mejeriet kommer sanno-

likt också på grund av arbetets karaktär att med alla medel söka bibehålla den tidigare produktionsvolymen. Garveriet påpekar att man byggt upp en organisation för en viss produktionsvolym och att det krävs stora kostnadsförskjutningar för att man skall vilja rubba på denna organisation. Strävandena att hålla produktionsvolymen oförändrad blir beroende av möjligheterna att skaffa nya produktionsfaktorer. Det är här som nyss påpekats sannolikt att man på några punkter kommer att få ett gap mellan efterfrågan och tillgången på produktionsresurser (som exempelvis tar sig uttryck i ökad löneglidning o. d.). Flera av företagen framhåller härvid att om företaget på grund av brist på produktionsresurser inte kan tillverka önskad produktionsvolym kommer inte produktionsminskningen att fördelas likformigt på de olika tillverkningsgrenarna. Man kommer i stället snarare att lägga ned de minst lönande tillverkningarna. I järnbruket kommer exempelvis grovplåttillverkningen kanske att läggas ned etc.

För några av företagen kommer kostnadsförändringarna i samband med förkortningen trots oförändrade löner sannolikt att vara tillräckliga för att utlösa pris- och produktionsanpassningar. Verkstadsföretagen anser sålunda att det kan bli fråga om prishöjningar på framförallt hemmamarknaden, där konkurrensen är mindre och efterfrågeelasticiteten relativt låg. På exportmarknaderna finns det emellertid inga möjligheter till prishöjningar. Ett av företagen kommer i stället kanske att lägga ned en del av exporttillverkningarna, då marginalerna redan nu anses otill-

¹ Gäller inte för det fall att tillräcklig mängd arbetskraft till oförändrad lön finns tillgänglig som dessutom inte kräver investeringar i bostäder o. d. från företagets sida.

räckliga. Bilverkstaden tror sig kunna höja priserna utan att det blir någon mera betydande nedgång i servicevolymen. Garveriet och textilföretaget har på grund av konjunkturläget inga möjligheter till prishöjningar. Garveriet kommer sannolikt att i ökad grad försöka koncentrera sig på modesaker o.d., exempelvis då det gäller färger, emedan det ofta är lättare att få bättre marginaler på dylika produkter. Textilföretaget kan komma att överväga en nedläggning av något av spinnerierna, då dessa för närvarande är föga lönande. Även de kemiska företagen kanske företar vissa inskränkningar i tillverkningen. Produktionens förenade karaktär gör emellertid detta problem mycket komplicerat i dessa företag. Vissa prishöjningar på hemmamarknaden är också tänkbara trots att konkurrensen är synnerligen hård. Järnbruket kommer sannolikt att höja priserna på företagets stalliga tillverkningar. För mejeriet gick alla kostnadsstegringar tidigare in i jordbrukskalkylen och drahbade andlingen konsumenterna eller bönderna. Med den nya jordbruksprisregleringen blir emellertid förhållandena mera svårbestämbara.

Om *de anställda får full lönekomensation* för arbetstidsförkortningen kommer anpassningen av företagets pris- och produktionsstruktur enligt de intervjuade att bli betydligt mera genomgripande. Anpassningen kommer i betydligt högre grad att gå ut på att man accepterar produktionsnedgången som följd av förkortningen. Gapen mellan efterfrågan och tillgången på produktionsfaktorer kommer härigenom inte heller att bli lika stora.

Grupp 1: Verkstadsföretagen kommer sannolikt även nu att begränsa sina prishöjningar till hemmamarknaden, där kunderna vant sig vid att använda fö-

retagens produkter, varför efterfrågeminskningen inte anses bli så stor. Två av företagen kommer troligen att begränsa exporttillverkningen och skära bort en del oekonomiska tillverkningsgrenar. Speciellt ett av företagen (verkstadsföretag 2) anser att kostnadsfördyringen i detta fall blir så stor att det inte endast kommer att lägga ned flera i detta läge ej lönande tillverkningsgrenar utan även kommer att överväga att flytta en del av serietillverkningarna till dotterföretagen i utlandet, där redan nu större delen av produktionen äger rum. Härigenom kan man bli tvungen att avskeda en del både arbetare och tjänstemän. Ett annat företag (verkstadsföretag 1) anser sig på grund av efterfrågans karaktär inte ha möjligheter att skära ned tillverkningssortimentet. Här kanske det även blir prishöjningar på en del exportmarknader. Eftersom företaget befinner sig i en expanderande marknad där nya konstruktioner ofta kan ge betydande vinster, är det troligt att pressen på företagets konstruktionsavdelning kommer att öka.

Järn- och metallmanufakturföretaget anser sig på grund av den hårda utländska och inhemska konkurrensen inte ha några större möjligheter att höja priserna. Det kommer därför sannolikt i stället att försöka begränsa produktionen till framförallt huvudtillverkningen, där installerandet av det nya toppmoderna maskineriet troligtvis ökar konkurrenskraften betydligt. *Bilverkstaden* kommer att kompensera kostnadsstegringen genom prisstegringar då »marginalerna inte alls är så bra som folk tror». Det är härvid troligt att mindre bilreparationer får en relativt sett kraftigare prisstegring än större, vilket sannolikt medför en tendens till att bilägare reparerar mindre eller klarar av små reparationer själva. Det är även troligt att utbytesidéen, dvs. ut-

byte av delar kommer att bli populärare.

Grupp 2: För garveriet och textilföretaget anses de antagna kostnadsstegringarna i samband med förkortningen medföra en ytterligare avsevärt försämrade konjunktur. Det blir här i huvudsak fråga om att lägga ned oekonomiska produkter och avdelningar. Några möjligheter till prisstegringar tror man inte det finns. *Garveriet* anser att kapaciteten inom branschen är för stor och att förkortningen i detta läge kommer att medföra nedläggning av något garveri. Det blir också en ökad specialisering och uppdelning mellan garverier. Dessutom kommer företaget att försöka driva en mera aktiv försäljning och ett mera aktivt modellskapande, där möjligheterna till bättre marginaler är större samtidigt som riskerna för hakslag ökar. *Textilföretaget* kommer sannolikt att lägga ned något av spinnerierna och i stället köpa råväv utifrån. Dessutom begränsas troligtvis tygproduktionen till de mera vanliga storlekarna. Det kan även tänkas att man lägger ned den exportförsäljning som upparbetats under senare år.

Grupp 3: För *skogsföretagen* är priserna till största delen världsmarknadsbestämda, varför företagen inte har någon större möjlighet att påverka pris-sättningen. För den del som säljs på den svenska marknaden finns det emel-

lertid sannolikt möjligheter till prishöjningar, då de svenska priserna i allmänhet ligger under världsmarknadspriserna. En viss övergång till mera förädlad vara, exempelvis från oblekt till blekt massa, kan också bli en följd av förkortningen.

Grupp 4: *De kemiska företagen* anser sig inte heller i detta läge ha möjligheter att höja priserna. Endast då det gäller gödningsmedel kan man tänka sig vissa justeringar. I stället kommer företagen att bli tvungna att lägga ned en del mindre lönsamma tillverkningar. *Järnbruket* kommer nu sannolikt att lägga ned inte endast grovplåttillverkningen utan även en del exporttillverkningar. Dessutom blir prisstegringarna på statstillverkningen sannolikt större än om lönerna inte hade höjts efter förkortningen. *Tidningsföretaget* höjer troligtvis både tidnings- och annonspriser. Man tror emellertid inte att detta har någon större inverkan på efterfrågan, i varje fall inte då det gäller tidningar, då denna betraktas som relativt oelastisk. Vissa kvalitetsförsämringar kan också uppkomma, exempelvis genom övergång till sexdagarstidning, mindre text och annonser eller färre distributionsställen. För *gruvföretaget* slutligen är priserna också marknadsbestämda och röner knappast någon inverkan av förkortningen. Någon inskränkning i tillverkningen blir det inte heller fråga om.

Synpunkter på arbetstidsförkortningens verkningar i de olika företagen (bilaga)

Verkstadsföretag 1

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra större verkstadsföretag, som producerar maskiner av en relativt enhetlig typ. Försäljning-

en sker till mer än hälften på export till ett flertal olika länder. Konkurrensen kommer huvudsakligen från ett par stora företag i de största industriländerna. Den svenska konkurrensen är obetydlig. Marknaden kan betecknas som utpräglat

oligopolistisk. Köparna av företagets produkter återfinns i flertalet industribranscher. Utvecklingen på det berörda maskinområdet går mycket snabbt, varför möjligheterna att få fram nya konstruktioner spelar stor roll. Försäljningen och produktionen av företagets produkter steg mycket snabbt under de första efterkrigsåren (se nedanstående tabell). Produktionsstegringen möjliggjordes dels genom ett ökat arbetarantal och dels genom en mycket kraftig rationa-

lisering. Som exempel kan nämnas att arbetstiden för tillverkningen av en viss maskintyp sjönk med 60 %. Under 1952—53 stagnerade efterfrågan och viss outnyttjad kapacitet uppkom. Under de senaste åren har efterfrågan åter stigit betydligt och man anser sig kunna sysselsätta ca 20 % flera arbetare och tjänstemän om de fanns tillgängliga. Företaget är beläget i en av våra största städer, där konkurrensen om arbetskraft är stor.

Tab. 1. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54
Index: 1949 = 1001

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	..	..	..	100	125	164	166	..	..
Antal arbetare	83	85	99	100	98	113	117	95	80
Antal tjänstemän	92	99	99	100	102	112	111	108	126

¹ Basåret är valt så att serierna blivit jämförbara. Detta har medfört att basåret ej är detsamma för alla företag.

Nuvarande arbetstider

Arbetarna har för närvarande 48-timmars arbetsvecka med 8 ½ timme måndag—fredag och 5 ½ timme på lördagen. Tvåskiftsarbete förekommer i viss utsträckning på en del avdelningar. Under sommaren är lördagarna fria efter inarbetning.

Förändringar i arbetarnas beteende¹

De intervjuade anser att frånvarofrekvensen sannolikt kommer att minska till följd av en arbetstidsförkortning eftersom frånvaron för närvarande är högst på lördagarna. Företaget förlorade under 1954 ca 2000 lördagar på grund av frånvaro. Man har därför låtit införa fria sommarlördagar med inarbetning. De intervjuade anser samtliga att arbetsintensiteten i företaget kan ökas. På många avdelningar finns det »tak» för förtjänsterna som ofta brutits

igenom då man anställt utländska arbetare. Dessa har emellertid stundom presat upp tempot så mycket att kvaliteten på produkterna försämrats. Om lönerna höjs i proportion till arbetstidsförkortningen anses det tveksamt om arbetsintensiteten kommer att stiga. I annat fall tror flertalet intervjuade emellertid att arbetarna kommer att öka takten för att hålla veckolönerna oförändrade.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. I detta fall anses det att användningen av övertid kommer att öka. I allmänhet används övertid endast för speciella ändamål, men vid nuvarande höga kapacitetsutnyttjande försöker man utnyttja sådan arbetstid så mycket som möjligt. Eftersom övertid är dyrare än ordinarie arbetstid beror emeller-

¹ Ingen arbetarrepresentant har intervjuats i detta företag.

tid den ökade användningen av övertid på möjligheterna att nyanställa arbetskraft. Uppfattningarna om arbetarnas inställning till övertidsarbete är delade. Å ena sidan finns det många arbetare som bett om att få övertidsarbete på lördagarna och det anses att ca 10 % av arbetarna har extraarbete vid sidan av det ordinarie arbetet. Å andra sidan kan svårigheterna att utnyttja övertiden i nuvarande läge — ca 80 % outnyttjad av den enligt lagstiftningen möjliga tiden — tyda på en allmän motvilja mot övertidsarbete.

Möjligheterna att öka produktionen genom ändrad organisation av tillverkningen bedöms som mycket små. Företaget följer redan nu med i rationaliseringsutvecklingen så snabbt som resurserna medger. En av de intervjuade anser att en arbetstidsförkortning som även berör rationaliseringsingenjörerna snarare kan komma att minska rationaliseringstakten. Andra menar emellertid att allt arbete kommer att föras upp »på ett högre varvtal».

Det finns snabbare och hättre maskiner än de nu använda i marknaden. Man skulle kunna anskaffa flera automatiska maskiner, varigenom varje arbetare skulle kunna sköta flera maskiner. Sådana maskiner anses emellertid inte lämpliga i detta företag. Företaget skulle också kunna anskaffa snabbare maskiner av den nu använda typen. Svårigheten med dylika maskiner tycks närmast vara att konstruktionerna på företagets detaljer inte möjliggör ett utnyttjande av de höga hastigheterna.

Företaget hyr för närvarande ut vissa delar av tillverkningen och det är tänkbart att man kommer att förfara så med flera tillverkningsenheter. En intervjuad person anser att de svenska verkstäderna i alltför hög grad försöker göra allt själva: »Varje större verkstad håller sig exempelvis med egen smedja.

Det vore mera lönande att ha en eller ett par stora smedjor som utförde allt smidesarbete.» Det anses länkbart att en arbetstidsförkortning medverkar till en sådan specialisering på olika områden.

All. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Om man nyanställer arbetare är det troligt att skiftarbetet kommer att öka i företaget (det finns för närvarande mycket litet skiftgång i verkstaden) eftersom en ökad användning av arbetare på ordinarie tid kräver en motsvarande ökning av maskininvesteringarna. Svårigheterna vid nyanställningar ligger i bristen på bostäder och ökad skiftgång accentuerar denna brist, eftersom skiftarbete anses ställa högre krav på arbetarnas bostadsstandard.

Arbetarnas motvilja mot skiftarbete är också stor i en stad där det finns många andra arbetsmöjligheter. Om företaget har att välja mellan alternativen att anställa flera arbetare på ordinarie tid med motsvarande maskininvesteringar eller att köpa effektivare men dyrare maskiner, är det troligt att vid fullständig lönekomensation det sistnämnda alternativet blir mest ekonomiskt.

Företaget kommer sannolikt att söka anställa flera tjänstemän, varigenom man kan driva arbets- och metodstudierna längre än för närvarande. Härigenom kan arbetstiden för arbetarna utnyttjas bättre och spilltiderna gå ned. Det nämndes som exempel att då man ökar bevakningen av en tillverkningsgren räknar man med att spara ca 10 % av den direkta kostnaden.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Att döma av företagets prisbeteende under efterkrigstiden tycks prisstegringar som följd av kostnadsstegringar endast inträffa då det är fråga

om betydande kostnadsfördyringar. Detta stämmer väl in i den teoretiska bilden av ett företags beteende i en oligopolistisk marknad. Vid fullständig lönekompensation kommer företaget sannolikt att höja produktpriserna. Eftersom de utländska konkurrenterna inte får motsvarande kostnadsfördyring och därför inte kan väntas följa med i en prisstegring är det troligt att denna till största delen läggs på den svenska marknaden, där konkurrensen är mindre. Även en mindre kostnadsstegring kan få betydande återverkningar i prissättningen om den inträffar i ett läge då man redan haft flera icke beaktade kostnadsstegringar.

Det anses tvivelaktigt om företaget kommer att anställa flera arbetare som följd av arbetstidsförkortningen, då den uppkomna kostnadsfördyringen ju sannolikt leder till höjda priser och minskad efterfrågan på företagets produkter. Härtill kommer att samliga intervjuade anser att produktionsbortfallet med utnyttjande av redan tillgängliga resurser inte kommer att bli proportionellt mot arbetstidsförkortningen. Som skäl härför, utöver de redan nämnda, anför några av de tillfrågade att arbetstiden på lördagarna inte är lika effektiv som under andra dagar. Det tar en viss stund att komma i gång med arbetet och arbetarna slutar före arbetstidens utgång.

Möjligheterna att i nuvarande läge begränsa produktionen till de mest lönande maskintyperna anses på företagets försäljningssida vara mycket små. Detta sammanhänger med att karaktären hos de tillverkade maskinerna är sådan att varje kund köper alla sina maskiner av ifrågasvarande typ från en tillverkare, varför man måste föra hela sortimentet. Produktionsavdelningarna anser å andra sidan att en begränsning av antalet tillverkade typer och detaljer skulle ge stora produktionstekniska fördelar.

Arbetstidsförkortningen medför med säkerhet en ökad press på företagets konstruktionsavdelning, eftersom nya och bättre konstruktioner ofta ger större möjligheter att förbättra vinstmarginalerna.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Samliga intervjuade föredrar femdagarsvecka framför en förkortning av arbetstiden under varje arbetsdag. Kostnadsfördyringen anses bli mindre vid femdagarsvecka, eftersom uppvärmning och igångsättning av maskiner i allmänhet är dyra operationer, som det går att spara in på om lördagarna slopas.

Verkstadsföretag 2

Produktionsförhållanden

Företaget är i likhet med det föregående ett av våra större verkstadsföretag. Företagets produktion är mycket heterogen och består i fråga om vissa produkter i stor utsträckning av beställningstillverkning. På hemmamarknaden är företaget dominerande inom ett par av de viktigaste tillverkningsgrenarna, medan konkurrensen från såväl inhemska som utländska företag är hårdare vad beträffar andra produkter. På exportmarknaderna är konkurrensen hård.

Utvecklingen av företagets försäljning och personalförhållanden framgår av nedanstående tabell.

Företaget driver huvuddelen av sin verksamhet i en av våra största städer. Konkurrensen om arbetskraft är stor. Tillgången på arbetskraft har varit tillfredsställande från senare delen av 1950 fram till 1954, då dock en viss brist på yrkesarbetare uppstod. På en avdelning var vid intervjutillfället (okt. 1955) 30 % av maskinerna obesatta på grund av brist på arbetskraft. Förutom huvud-

Tab. 2. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	114	130	125	132	160	175	177	205
Antal arbetare	100	98	103	98	92	104	106	98	96
Antal tjänstemän	100	106	117	117	120	124	115	112	115

fabriken har företaget fabriker i flera mindre städer. Intervjuer har även företagits på en av dessa senare fabriker.

Nuvarande arbetstider

De nuvarande arbetstiderna är för arbetarna $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme per vecka i ett skift. Dessutom har företaget infört fem lediga sommarlördagar med inarbetning (inarbetning sker med 15 min. per dag i två perioder, en på hösten och en på våren).

Förändringar i arbetarnas beteende

Automatstyrda maskiner förekommer endast i mycket ringa omfattning, och man anser att arbetarna, om de ej får kompensation för arbetstidsförkortningen, sannolikt kommer att öka arbetsintensiteten.

Frånvarofrekvensen är högst på lördagarna. Enligt arbetarrepresentanten beror detta på, att arbetarna väljer lördagen för att uträtta personliga ärenden, tandläkarbesök etc., eftersom »förtjänsten sjunker minst då». En viktig förutsättning för att frånvaron skall minska efter en arbetstidsförkortning är att affärer, tandläkare etc. har öppet på lördagarna. Ytterligare ett skäl till den högre lördagsfrånvaron är övertidsarbetet. »Har man arbetat över mycket under veckan kan man ta ledigt på lördagen. Veckoförtjänsten blir ju härigenom i stort sett normal ändå.» Frånvaron under dagen är störst på eftermiddagen.

Förändringar i företags beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Mycket tyder på att användningen av övertid kommer att öka. »Om den vanliga arbetsdagen minskas från $8\frac{1}{2}$ till 8 timmar, kommer vi i första hand att försöka få hela verkstadspersonalen att arbeta över en halvtimme.»

En ökning av investeringarna är sannolik som följd av en arbetstidsförkortning. Det finns bättre maskiner i marknaden, men de är betydligt dyrare och nu icke ekonomiskt lönande. Vid en förkortning kommer man sannolikt att i större utsträckning övergå till dessa dyrare maskiner. Man har redan infört flermaskindrift i vissa fall och den utvecklingen kommer säkert att fortsätta men om å andra sidan arbetarna sköter flera maskiner blir möjligheterna att göra snabba förändringar i produktionen mindre. Företagets möjligheter att investera begränsas också av det omfattande produktionsprogrammet och den därav följande korta serielängden. Inom en av huvudtillverkningarna har produktionen under lång tid drivits hantverksmässigt, men utvecklingen går i riktning mot en mer mekaniserad tillverkning. Denna utveckling kommer emellertid att ställa större krav på konstruktionsavdelningarna. På filialfabriken har man stora problem med utrymme och transporter eftersom fabriken vid uppförandet inte kunde anläggas i den ursprungliga planerade storleken, och en utbyggnad kan kanske komma till stånd som följd av arbetstidsförkort-

ningen. Ytterligare en möjlighet till investering som anges som företagets »önskedröm» är att samla alla förråd till ett centralförråd.

Uthyrning av tillverkningen förekommer redan nu och kommer troligen att öka.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Om företaget kan anställa mer arbetskraft kommer den att användas huvudsakligen under den ordinarie arbetstiden. En viss ökning av skiftarbetet vid de dyraste maskinerna blir följderna men någon allmän övergång till skift är inte trolig. Det anses å ena sidan inte vara någon mening med att minska maskinparken och i stället utnyttja de återstående maskinerna bättre genom skiftarbete och å andra sidan går det inte att få folk till skiftarbete i en större stad med riklig tillgång på andra arbetstillfällen.

På vissa avdelningar är det redan nu stor brist på tjänstemän — framför allt tekniker på försäljningsavdelningen. Det är dessutom troligt att företaget måste anställa fler tjänstemän på ritkontoret och arbetsstudieavdelningen för att så långt som möjligt förenkla produktionen.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Vid en förkortning som även medför lönekomensation för arbetarna anses prishöjningar ofrånkomliga. Som exempel anförs att en lönehöjning på 10 % för en produktgrupp kommer att medföra en prishöjning på ca 6—7 %. På exportmarknaderna ligger företaget emellertid prishänseende redan nu »på gränsen», speciellt i konkurrensen gentemot Tyskland. »Prisstegringarna blir lättare att ta ut på hemmamarknaden.»

En arbetstidsförkortning kommer sannolikt att i stor utsträckning medföra utgallringar av de minst lönande

produkterna. Dessa nedskärningar kommer som framgått av ovanstående mest att drabba exporten. Atminstone en av huvudgrupperna är emellertid till sin karaktär sådan att utgallringar inte kan företas. Företaget säljer nämligen här i stor utsträckning »problemlösningar» och de produkter kunderna behöver kan inte köpas från annat håll.

Av speciellt intresse i detta företag är möjligheten att flytta över en stor del av tillverkningen till de utländska dotterbolagen. Vid en arbetstidsförkortning skulle företaget kanske överväga en sådan åtgärd, vilket i första hand kommer att gälla serietillverkningen. Meningarna på denna punkt är emellertid delade; några anser att det skulle uppstå problem med leveranstider förutom att tull- och fraktkostnader tillkommer. Man har dock redan på grund av den knappa kapaciteten inom landet överflyttat tillverkningen av en produktgrupp till utlandet.

»Om arbetstidsförkortningen kombineras med en kraftig löneökning blir det sannolikt en mycket stor krympning av företagets hela verksamhet. Detta gäller speciellt exportprodukterna.» En av de intervjuade har dock svårt att tänka sig full lönekomensation. »Förändringen blir alltför kraftig och oberäknelig. Substitutionseffekten förlorar helt sin betydelse efter så pass kraftiga förändringar som i detta fall. Man skulle kanske få en övergång till användning av relativt sett fler tjänstemän, men i stället medför förändringarna ju en total minskning av hela verksamheten både då det gäller användningen av tjänstemän och av maskiner.»

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Företaget har inga speciellt betydande igångkörningskostnader utan kostna-

den per produktionsenhet på lördagarna blir ungefär densamma som under veckans övriga dagar. Arbetarrepresentanten vill för sin del ha en annan förläggning av förkortningen. Han föredrar en förkortning varje dag, som skall läggas på morgonen. Skälet härtill är att han vill få ut mer av kvällarna. Den allmänna meningen bland arbetarna är dock att förkortningen bör läggas på lördagen.

Verkstadsföretag 3

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra större verkstadsföretag (i industristatistiken hänförs det till järn- och stålmanufaktur). Produkterna säljs dels inom landet och dels, till omkring 30 %, på export.

Företaget är vad beträffar huvudtillverkningen det dominerande företaget i landet men har viss konkurrens från utlandet — importen uppgår till ca 10 % av förbrukningen inom landet. På exportmarknaderna är konkurrensen, främst med tyska och engelska företag, stark.

Produktionen har ökat kraftigt sedan 1946 trots att den maskinella kapaciteten vissa år icke kunnat utnyttjas fullt på grund av brist på arbetskraft och råmaterial. (Se nedanstående tabell.) Nedgången i försäljningsvärdet år 1953 orsakades av betydande prissänkningar. Produktionsvolymen var ungefär oförändrad mot året före.

Företaget är beläget på en mindre ort som domineras av detta och två andra företag.

Tab. 3. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	..	..	..	100	100	140	142	120	149
Antal arbetare	93	90	94	100	105	109	111	103	114
Antal tjänstemän	88	97	98	100	106	108	109	104	110

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Två tredjedelar av arbetarna i företaget har ett skift med $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme samt $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme per vecka, dvs. 48 timmar. En tredjedel av arbetarna arbetar i tvåskift med i genomsnitt 48 timmar per vecka. Tvåskiftsarbetarna arbetar in varannan lördag.

Förändringarna i arbetsliden vid en förkortning till 40 timmar innebär för tvåskiftsarbetarna att även den kvarvarande lördagen blir ledig samt att arbetstiden på vardagarna minskar med mer än $\frac{1}{2}$ timme.

Förändringar i arbetarnas beteende

Flera av de intervjuade anser att arbetsintensiteten kan höjas redan nu. En intervjuad framför som skäl härför att då han föreslog verkstadsklubben att man skulle införa MTM-studier i företaget hade klubben som motargument kommit med att man var villig öka arbetsintensiteten i företaget.

Frånvarofrekvensen är större på lördagarna än övriga dagar. »Detta medför väldigt mycket trassel i företaget, då de andra arbetarna ofta är beroende av det arbete som skulle utföras av dem som är borta.»

En av de intervjuade anser att »kon-

lorstjänstemännens arbetsintensitet är mycket låg och en arbetstidsförkortning för deras del medför inte så stora problem utan går att klara genom en höjning av arbetsintensiteten på avdelningarna». Denna uppfattning grundar han på det förhållandet att de olika avdelningarna med oförändrad personal ofta klarar betydligt större arbetsmängder och dessutom har företaget trots ökad produktion och försörjning ej behövt nyanställa kontorstjänstemän.

Förändringar i företags beteende

Allt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget har för närvarande en ålderdomlig organisation utan särskilda rationaliseringsingenjörer men kommer att anställa dylik personal. Aktuella rationaliseringsprojekt är åtgärder för att minska stopptiderna på maskinerna vid reparationer. Detta arbete sker efter två linjer: dels försöker man med hjälp av statistiska metoder förutberäkna felen och »planera in dem i produktionen» och dels försöker man med hjälp av kontrollinstrument upptäcka felen så tidigt att de inte ger upphov till större reparationer.

»Vad övertiden beträffar så skulle man kanske kunna suga på den något mera», men å andra sidan är det svårt att öka övertiden för tvåskiftsarbetarna, då det krävs tillstånd för övertid mellan 23.00 och 05.00 och sådan övertid ej tillstyrks av fackföreningen annat än för krissituationer.

Företaget använder för sin standardtillverkning ett antal av den för närvarande bästa maskintypen och räknar med att om några år ha fördubblat denna maskinpark. Av ytterligare investeringsprojekt nämns transportanordningarna som är föremål för rationaliseringsöverväganden.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Avskrivningskostnaden för företa-

gets automalmaskiner beror på hur lång tid maskinen står i verkstaden och har icke att göra med hur mycket den används — den ekonomiska livslängden beräknas vara ca 5—10 år. Ett tredje skift, som beräknas producera omkring tre miljoner enheter per år och maskin med ett försäljningspris per enhet av omkring 1:—, ger ytterligare ca tre miljoner kronor i försäljning per maskin och år. Eftersom det endast behövs en man för att sköta maskinen är det rätt betydelselöst om företaget betalar 15 000, 20 000 eller 25 000 kronor för denna arbetare. Skälet till att man inte kan förfara på detta sätt är naturligtvis hänsynstagande till de andra arbetarna. På grund härav är mer skiftarbete — och helst helkontinuerlig drift — ett mycket starkt önskemål. Företaget har tidigare haft treskift men nödgades sluta med detta då man förlorade mycket folk. Om det är möjligt att anställa mer folk kommer emellertid frågan om treskift och kontinuerlig drift fram som de första problemen vid en arbetstidsförkortning.

Företaget räknar med att ej behöva anställa så många kontorstjänstemän vid en förkortning beroende dels på den låga arbetsintensiteten (se ovan) och dels på företagna och planerade stora investeringar, framför allt i bokföringsmaskiner. Genom de nya investeringarna erhålls en viss reservkapacitet som kan tas i anspråk vid en arbetstidsförkortning. Redan nu utnyttjas skiftarbete på hålkortsavdelningarna vid boksluten, varvid man erhåller ca 12 driftstimmar per dag i stället för 7 utan skift.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Produktionsbortfallet som följd av förkortningen blir bland annat på grund av den högre lördagsfrånvaron ej proportionellt mot den minskade tiden. Å andra sidan betonar en av de intervjuade att företaget redan har slo-

pat det andra skiftet på lördagarna och lagt det på veckodagarna och här får man en proportionell nedgång.

Det anses allmänt att en förkortning kommer att medföra prishöjningar på hemmamarknaden. Det är däremot inte troligt att det går att få ut högre priser på exportmarknaden, då man redan försökt höja exportpriserna på grund av dåliga marginaler men inte lyckats. Eftersom företagets kapacitet är för stor för den svenska marknaden och en del av produktionen måste exporteras kan även ett lågt pris på exportmarknaden vara gynnsamt. På den utländska marknaden har för övrigt de lägsta kvaliteterna redan slagits ut i konkurrensen och man säljer för närvarande »så att säga på kvalitet». För närvarande försöker hemmamarknadsavdelningen få en ökad andel av produktionen. Trots att hemmamarknaden har högre priser vågar man dock inte företa en dylik överflyttning eftersom man måste tänka på att bibehålla produktionen — och därmed exporten — på längre sikt.

Beträffande möjligheterna att förändra produktionsinriktningen vid en förkortning framhålls att företaget ständigt arbetar på att lägga ned vissa tillverkningar. Standardiseringen har varit ett av de verkliga slagnumren i företagets produktionsprogram. Å andra sidan vill kunderna kunna köpa hela sortimentet och det är stor risk att man förlorar försäljningen av andra varor om standardiseringen drivs mycket långt. Det är dock troligt att vissa delar av försäljningen på exportmarknaden läggs ned som följd av en arbetstidsförkortning.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

En av de intervjuade framhåller att det är avgjort bättre för företaget att stoppa driften en dag än att sprida ut

förkortningen över alla veckodagarna, eftersom i det förra fallet framför allt reparationsarbetena kommer att underlättas. Detta måste å andra sidan vägas mot risken för fler skador på uppvärmningsugnarna och större bränslekostnad.

Man anser vidare att det lönar sig med 40-timmarsvecka om man i stället kan genomföra helkontinuerlig drift eftersom man då får minskade fasta kostnader per enhet. Normalt räknas annars med att det fordras ungefär 3—5 års rationaliseringar för att kompensera produktionsbortfallet. Om arbetstidsförkortningen kommer omedelbart anses det dröja 3—4 år innan företaget kan uppnå samma produktion som nu. På grund härav framhålls det att man bör börja med fria sommarlördagar som kompenseras genom de årliga rationaliseringarna. Därefter går det att öka antalet fria lördagar men varje försök att förkorta arbetstiden med mer än 3—4 % på en gång leder till produktionsminskning.

»Det blir mycket svårt om man skall ge lönekompensation vid arbetstidsförkortningen, eftersom möjligheterna att ta igen den förlorade förtjänsten är olika på olika avdelningar. Samtidigt är det omöjligt att ge en större procentuell lönehöjning på vissa avdelningar, ty då kommer alla de andra arbetarna och säger 'att vi arbetar väl lika bra som de'.»

Arbetsrepresentanten vill ha en förkortning även utan lönekompensation, men i så fall skall förkortningen vara mindre. Han anser sig själv kunna kompensera en stor del av en förkortning genom ökad arbetsintensitet.

Järn- och metallmanufaktur företaget

Produktionsförhållanden

Företaget är ett medelstort bruk. Produktionsprogrammet omfattar huvud-

sakligen produkter som levereras till den svenska byggnadsindustrin. Försäljningen sker till övervägande del till svenska byggnadsmaterialgrossister. Konkurrensen kommer dels från ett par betydligt större svenska järnverk och dels från stora utländska tillverkare. Företagets egna möjligheter att påverka prisbildningen anses som mycket små, varför den fria konkurrensmodellen delvis passar in på företagets marknads-situation.

Efterfrågan på branschens produkter är till största delen beroende av byggnadskonjunkturen. Efter att under de första efterkrigsåren ha varit relativt stabil steg efterfrågan på och produktionen av företagets produkter mycket

snabbt under åren 1948—51. Under 1952 sjönk emellertid efterfrågan och konkurrensen ökade. Efterfrågan har sedan åter stigit men konkurrensen är fortfarande mycket hård och vinstmarginalerna på många produkter knappa eller obefintliga. Företaget har nu i det närmaste slutfört ett omfattande investeringsprogram, avseende nya och kapacitetsökande men samtidigt kapitalkrävande maskiner. Företaget dominerar helt den ort där det är beläget och har måst engagera sig i både bostadsbyggande och en mängd andra sociala åtgärder av olika slag för att kunna behålla arbetskraften. Varje ökning av arbetarstammen kräver investeringar i nya bostäder.

Tab. 4. Antal arbetare och tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal arbetare	100	97	100	106	108	109	103	94	108
Antal tjänstemän	100	102	104	126	137	137	141	133	141

Nuvarande arbetstider

Företaget har 48-timmars arbetsvecka med fördelningen $5 \times 8\frac{1}{2}$ timme och $1 \times 5\frac{1}{2}$ timme. Tvåskiftsarbete förekommer till en del på vissa avdelningar.

Förändringar i arbetarnas beteende¹

Företagets huvudtillverkning sker i maskiner med fasta hastigheter och där är det icke möjligt att öka arbetsintensiteten, men de intervjuade anser att detta är möjligt vid en del andra arbetsoperationer. Villigheten att öka arbetstakten blir enligt allmän uppfattning beroende på lönekompensationens storlek.

Förändringar i företagets beteende

All. 1: Ytterligare arbetskraft ej till-

gänglig. Användningen av övertid kommer sannolikt att stiga om företaget vill bibehålla produktionsvolymen. Framför allt kommer man vid femdagarsvecka att vilja utnyttja reparatörerna på lördagarna. Arbetarna vid bruket kommer sannolikt enligt en av de intervjuade av religiösa skäl att vara mera villiga till övertidsarbete på lördagarna än på söndagarna.

Intresset kommer i ökad grad att inriktas på exempelvis sådana åtgärder som kan minska maskinernas spilltider (genom mindre täta verktygsbyten) o.d. Man kommer sannolikt också att försöka öka ackordsvolymen i företaget men en mera betydande förändring på

¹ Ingen arbetarrepresentant är intervjuad i detta företag.

denna punkt kräver en ökning av tjänstemannastaben.

Någon utökning av maskinparken kommer inte att äga rum beroende på företagets kapitalbrist, även om det kanske på vissa punkter finns snabbare och bättre maskiner än de som företaget använder. Detta gäller dock inte huvudtillverkningen, där man för närvarande installerar det absolut modernaste maskineriet.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Även om det är möjligt att nyanställa arbetare kommer företaget sannolikt att som första åtgärd för att bevara produktionsvolymen söka öka övertidsuttaget, eftersom varje ökning av arbetarstammen även kräver motsvarande investeringar i bostäder och en utökning av kapaciteten hos otika sociala inrättningar. Om man anställer ny arbetskraft kommer sannolikt tvåskiftsarbete att användas i ökad utsträckning. Skiftarbete förekommer för närvarande endast på ett par avdelningar. Någon utökning av maskinparken (till de nyanställda) kan det däremot enligt en av de tillfrågade »absolut inte bli tal om».

Företaget använder redan nu i stor utsträckning kvinnliga deltidarbetare. Meningarna är delade om det finns ytterligare någon arbetskraft på orten tillgänglig för deltidarbete men ökad användning av dylik arbetskraft kommer sannolikt att kräva investeringar i daghem o. d.

Vad beträffar en ökad användning av tjänstemän är meningarna också delade. Somliga anser att ett ökat antal tjänstemän som ger möjligheter till ökad mängd arbets- och metodstudier avsevärt kan höja företagets produktion. Andra anser att företagets struktur inte möjliggör och förräntar en lika stor användning av rationaliseringsingenjörer som i de stora verkstäderna.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Företagets möjligheter att kompensera uppkommande kostnadsstegringar med prishöjningar blir sannolikt mycket begränsade. De utländska konkurrenterna får ju inte samma kostnadsökningar och eftersom grossisterna är mycket prismedvetna leder eventuella prisstegringar från de svenska producenternas sida sannolikt till starkt minskad efterfrågan. Vinstmarginalminskningen kommer framför allt att gå ut över ett par tillverkningsgrenar, där arbetskostnaderna relativt sett är speciellt höga. Företaget kommer därför sannolikt att söka skära ned sortimentet och hålla igen tillverkningen på dessa områden speciellt med hänsyn till att vinstmarginalerna här redan är mycket små. Flertalet av de intervjuade tror att produktionsbortfallet i företaget till att börja med blir i det närmaste proportionellt mot arbetstidsförkortningen om hänsyn inte tas till ökat övertidsuttag och nya maskiner.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Ur kostnadssynpunkt är det fördelaktigare för företaget med en arbetstidsförkortning som innebär slopande av en arbetsdag än en likformig förkortning varje dag, eftersom man i det förra fallet slipper en del uppvärmningskostnader. En av de intervjuade anser emellertid att det ur hälsosynpunkt vore fördelaktigare med en förkortning varje dag, då det andra skiftet härigenom skulle sluta tidigare på kvällen.

Bilverkstaden

Produktionsförhållanden

Företaget är en av våra största bilreparationsverkstäder, som tillika bedriver bilförsäljning. Intervjuerna avser

Tab. 5. Antal arbetare 1946—54

Index: 1946 = 100

1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
100	98	96	116	133	144	163	..	172

dock endast bilverkstaden, som är mycket märkesspecialiserad.

Företaget har under efterkrigstiden utvecklats mycket hastigt bl. a. på grund av starkt ökad bilförsäljning.

Företaget är beläget i en av våra största städer, där efterfrågan på arbetskraft är stor.

Nuvarande arbetstider

Företaget har 48-timmars arbetsvecka i ett skift och har varannan tisdag ledig (efter inarbetning, som sker genom förlängning av arbetstiden varje dag). En stor del av tjänstemännen har samma arbetstid som arbetarna.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man har inte märkt någon ökning av olycksfallen efter övergången till den längre arbetstiden på vardagarna (inarbetningen av lördagarna), vilket anses tala för att olycksfallen ej kommer att minska vid en förkortning.

Förändringar i företagets beteende

All. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget önskar utnyttja mer övertid redan nu, »men för att det skall löna sig måste det vara stora grupper som arbetar». När företaget försökte få en verkstadsavdelning på omkring 70 man att arbeta över, var det endast 3—4 som var villiga.

Bilverkstäderna befinner sig för närvarande mitt uppe i en rationaliseringsperiod och håller åtminstone delvis på att övergå från det tidigare hantverket till industri. Man anser att detta före-

tag ligger före de övriga företagen i branschen i fråga om arbetsstudier, utbildning etc. Reparationsarbeten o. d. ligger emellertid ovanligt illa till för automatisering och stora investeringar. Företaget anser sig inte (i varje fall för närvarande) kunna mekanisera mycket mera i själva reparationsarbetet. Om man å andra sidan kan få ökat gehör för »utbytesidén», dvs om företaget kan sätta in en renoverad del i stället för den trasiga och sedan reparera flera dylika delar på en gång, skulle man kunna rationalisera själva reparationerna. Däremot tror man ännu inte på att, som i Amerika, sätta in nya delar i stället för de trasiga, eftersom renoverade delar i Sverige i de allra flesta fall är billigare.

I fråga om ökat utlämnande av reparationer till andra företag framhålls till att börja med att man redan lämnar bort en hel del arbeten. Det är emellertid tveksamt om detta går att öka vid en arbetstidsförkortning.

Företaget har överenskommit med vissa av de största vagnparksägarna att deras bilar skall lämnas in för regelbunden översyn, varvid man utför framför allt förebyggande åtgärder. Till detta arbete kan man använda tempoarbetare sedan de erhållit specialutbildning under ca 14 dagar.

All. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. »Partiellt arbetsföra skulle man kunna ha stor användning av i företaget, men eftersom de mister en del av sina bidrag när de arbetar, blir deras inkomstillskott så litet att de ofta visat

sig ointresserade att börja i företaget.» Det är ganska svårt att använda deltidarbete i företaget. »Då måste man skarva ihop monteringsarbetet, men det går inte att skarva ihop kant i kant utan den som kommer efter måste i allmänhet gå tillbaka i arbetet och se vad som gjorts tidigare.»

»Om man kunde få mera folk så kan man stoppa in dem direkt i verkstaden. Företaget kör för närvarande med 85 % kapacitet, varför det inte behövs några nya investeringar.»

En ökad övergång till tempoarbetare kommer att medföra att man måste öka instruktörs- och kontrollverksambeten, dvs anställa flera tjänstemän.

Kostnads-, pris- och produktionsseffekten. »En arbetstidsförkortning leder med säkerhet till att man höjer priserna på bilreparationer. De företag som kan rationalisera kanske inte höjer så mycket. Företaget har inte höjt priserna de senaste åren utan i stället kompenserat lönehöjningarna genom rationaliseringar, och det är möjligt att man delvis kan gå den vägen efter en arbetstidsförkortning.» Å andra sidan är »förräntningen inom bilverkstäderna inte alls så bra som folk tror, och marginalerna kan inte pressas ytterligare». De prishöjningar det blir fråga om anses inte få någon större betydelse för efterfrågan, »kunderna är inte speciellt känsliga för prisförändringar om 5—6 %».

Företaget har på grund av ojämn ordergång mycket spilltid. Variationerna i ordergången är ungefär följande: vintern låg — sommaren hög; måndag, fredag, lördag mindre ordergång — tisdag, onsdag, torsdag toppbelastning; före kl. 9.00 låg ordergång. »Det låga kapacitetsutnyttjandet vissa tider måste läggas in i kalkylerna för prissättningen.» Det lägre utnyttjandet på lördagarna innebär att produktionsbortfallet in-

te blir proportionellt mot arbetstidsförkortningen (obs! dock att företaget har varannan lördag ledig med inarbetning under de övriga dagarna).

Företaget vill redan nu ha skiftarbete och tror att detta kommer att införas vid en förkortning, »problemet att plocka bort lördagarna bleknar i förhållande till vad man kan vinna genom att få skiftarbete». Det blir då emellertid fråga om en delvis ändrad produktionsriktning i företaget — skiftarbetet kommer i första hand att avse tempoarbete vid inspektion och förebyggande underhåll av bilar. Härigenom kan exempelvis lastbilar användas hela dagarna och behöver blott stå inne på kvällarna, vilket ju innebär att företaget kan lämna bättre service.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Om arbetarna ej får kompensation för tidsbortfallet vid en arbetstidsförkortning »kommer klubbstyrelsen sannolikt att trissa upp lönerna på olika områden så att man får en betydande löneglidning». Alla arbetare har nämligen inte samma möjlighet att genom ökad arbetsinsats själva kompensera sig för lönebortfallet.

Om vissa grupper, t. ex. åkerier, får fria måndagar i stället för fria lördagar kan bilverkstäderna reparera deras lastvagnar på måndagarna — »då kom man undan ett problem där».

Den bästa förläggningen av arbetstidsförkortningen för företags del är dels på lördagarna och dels på morgontimmarna under de ordinarie arbetsdagarna, ty då blir produktionsbortfallet minst.

Textilföretaget

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av våra största textilföretag med spinnerier, väverier och

beredningsverk. Försäljningen omfattar i första hand vävnader.

Företagets produktion och försäljning ökade under efterkrigstiden fram till sommaren 1951, då det kraftiga konjunkturomslaget i textilindustrin inträffade. Som framgår av tabellen har produktionen sedan återhämtats och fortsatt att stiga medan försäljningsvärdet på grund av sänkta priser minskat ytterligare.

Ungefär tre fjärdedelar av företagets produktion går direkt till konfektions-

fabrikerna. Konkurrensen inom branschen är mycket hård från svenska företag men kanske framför allt från utlandet som har lätt att komma in på den svenska marknaden på grund av det låga tullskyddet.

Bolaget är beläget i en större svensk stad som icke domineras av företaget även om det tillhör de största i staden. Den hårdaste konkurrensen om arbetskraften kommer från omkringliggande orter.

Tab. 6. Saluvärde, produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän
1946—54

Index 1950 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	61	76	85	96	100	126	110	110	107
Produktionsvolym	..	..	..	..	100	100	93	102	107
Antal arbetare	..	99	100	99	100	101	98	97	95
Antal tjänstemän	..	73	89	96	100	99	84	83	81

Nuvarande arbetstider

Omkring 60 % av arbetarna i företaget arbetar i två skift. Driften pågår från kl. 05.00 till kl. 22.30. Alla arbetarna i företaget, utom de kvinnliga tvåskiftsarbetarna, har 48-timmars arbetsvecka. De kvinnliga tvåskiftsarbetarna (ungefär 15 % av totala arbetarantalet) slutar det andra skiftet kl. 22.00 mot kl. 22.30 för de manliga och har därför i genomsnitt 46 2/3-timmars arbetsvecka.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen är markant högre på lördagarna; för kvinnorna, som utgör en fjärdedel av arbetarna i företaget, är den särskilt stor och uppgår till ca 15 % mot ca 9 % på övriga dagar.

»En viss del av den högre frånvaron under lördagarna är emellertid ingen nackdel ur företagets synpunkt, efter-

som produktionsprocesserna kan anpassas därefter.»

Arbetsrepresentanten framhåller att det inte är någon större svårighet att öka övertiden och han kan även »tänka sig en ökning av den enligt lagen tillåtna tiden, 200 timmar, till 300 eller 400 timmar per år». Arbetarna är redan nu mycket välvilligt inställda till övertid t. ex. i samband med mönsterbyte, även om det skulle gå utöver 200 timmar per år och arbetare.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Möjligheterna att öka övertiden bedöms som mycket små, framför allt för tvåskiftsarbetarna på grund av arbetskyddslagen.

Företaget gör redan nu allt som går för att driva rationaliseringen och ef-

fektiviseringen i företaget så långt som möjligt. »Företaget har redan nu piskan på ryggen och har haft det under några år.» Den allmänna uppfattningen är att rationaliseringsingenjörerna »har tagit de största sakerna, så att det är bara finpolering kvar».

Utbildningsfrågorna har stor betydelse för företaget och man har sedan flera år en systematiserad utbildning av arbetarna. Som exempel på resultaten av denna nämndes att utbildningstiden för en kategori under en tioårsperiod nedbringats från ett år till tre månader.

Möjligheterna att öka produktionskapaciteten genom nyinvesteringar är mycket begränsade, beroende bland annat på att ungefär halva arbetsstyrkan redan nu sysselsätts vid de modernaste maskiner som finns i marknaden. I väveriet kan man ej öka maskinantalet per arbetare och i beredningsavdelningarna hindrar den korta serielängden införandet av moderna maskiner med hög kapacitet. En fullständig ombyggnad av beredningsavdelningarna har diskuterats då den skulle medföra bland annat bättre transportekonomi. Kapitalbristen har emellertid medfört att planerna skjutits på framtiden. Det allmänna omdömet är att »automatiseringen i textilindustrin är driven så långt att man inte kan komma mycket längre».

Företaget har möjlighet att »hyra ut produktionen» genom att köpa garn resp. väv utifrån. Detta sker i viss utsträckning redan nu och kan komma att öka som följd av en arbetstidsförkortning. En av de intervjuade anser att »de företagsekonomiska grundvalarna för ett bibehållande av vissa avdelningar kanske försvinner efter en arbetstidsförkortning». Å andra sidan anser man att det är vissa nackdelar förbundna med att köpa t. ex. väv utifrån beroende på dels svårigheter med leveranstider och dels modeväxlingar. »Om

man själv tillverkar en vävnad och märker att den inte går, är det lättare att göra anpassningen.»

All. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Vid nyanställning av folk på ordinarie tid är företaget tvunget att nyinvestera i både byggnader och maskiner.

Företaget hade före den nu gällande arbetarskyddslagens ikraftträdande treskift och tvingades då övergå till tvåskift men försöker ständigt få återinföra treskift. En av de intervjuade påpekade emellertid att »även om arbetarna centralt går med på treskiftsarbete så går det ändå inte att genomföra detta lokalt, eftersom vi inte får några arbetare till treskiftsarbetet, vilket visat sig vid de försök vi gjort». (Företaget anser det önskvärt att ha möjlighet till övergång till treskift i samband med utrangering av gamla maskiner även utan nyanställning.)

Det anses inte troligt att företaget kommer att nyanställa partiellt arbetsföra utan en arbetstidsförkortning kan i stället leda till att man blir tvungen göra sig av med dem man redan har.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. »Även om inte arbetstidsförkortningen medför några lönestegringar måste den kortare arbetstiden och den minskade produktionen leda till kostnadsstegringar per producerad enhet.» På grund av det minimala tullskyddet och den stora kapaciteten vid de inhemska fabrikerna har prisstegringarna som följd av de senaste kostnadsökningarna varit ytterst små och det är mycket svårt att få ut några prishöjningar överhuvud taget. Verkningarna av en arbetstidsförkortning för företagets del måste då bli att man får kostnadsstegringar, sämre lönsamhet, nedläggning av vissa avdelningar och en total produktionsminskning.» »Man är i en olycklig situation i detta företag genom att

större delen av maskinparken helt förnyats under de senaste fem åren, och produktionsbortfallet blir kanske ca 15 %.» Företaget har en viss export men priserna på exporten är sämre än på hemmamarknaden. En förkortning kan därför tänkas leda till att man i första hand försöker minska exportproduktionen. Å andra sidan har man upparbetat denna exportförsäljning till stora kostnader »och hoppas egentligen få en mycket god exportmarknad på en hel del olika håll». Man tror inte heller att man genom ökad reklam etc. »kan sälja mera då man inte säljer direkt till detaljister utan till större delen till konfektionsfabriker».

En förkortning kommer sannolikt att leda till ett strängare produkturval eftersom man kommer att få sämre lönsamhet på många produkter. Företaget bedriver en ständig anpassning i avseende på såväl antalet som urvalet av produkter. Ett strängare produkturval kommer att leda till ökad serielängd på vissa avdelningar i slutet på produktionskedjan. Det får däremot inte så stor inverkan på spinneriet eftersom man redan standardiserat garnet så långt som möjligt.

Ett av spinnerierna »kommer sannolikt i farozonen efter en arbetstidsförkortning. Man måste ju fråga sig om det är vettigt att fortsätta att spinna då man kan importera betydligt billigare råväv utifrån som sedan kan beredas i företaget. Det blir här fråga om en språngvis skeende förändring som måste mötas med drastiska åtgärder från företagens sida.» Det är däremot icke möjligt för företaget att ta upp också konfektion på tillverkningsprogrammet, ty då skulle det komma att konkurrera med sina egna kunder, varvid dessa blir avogt inställda mot företaget.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

En av de intervjuade anser att »en 17-proc. minskning av arbetstiden är praktiskt ogenomförbar. Det är betydligt bättre med en långsammare minskning.» Han föreslår därför att »ett av skiften på lördagarna till att börja med förkortas, vilket dels motverkar tendensen att fredagen blir den nya lördagen och dels ger en mer smidig anpassning».

»Det finns redan de inom textilindustrin som talar om att man borde minska arbetstiden för tvåskiftsarbetare för att dra folk till branschen. Men om arbetstiden minskas i hela industrin blir det tydligen ingen vinst ur textilindustrins synpunkt.»

Arbetsrepresentanten framhåller att arbetarna »inte vill ha en 40-timmars vecka till priset av treskift» och ej heller en arbetstidsförkortning utan lönekomensation. Då arbetar de hellre 48 timmar i veckan.

Garveriet

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av landet största garverier. Produktionen består numera till största delen av ovanläder.

Under de första efterkrigsåren rådde brist på såväl råvaror som färdigt läder inom landet. När sedan konjunkturuomslaget i branschen kom sommaren 1951 blev avsättningskrisen särskilt kännbar för denna bransch på grund av den ökade användningen av de billigare materialen plast och gummi.

Företagets utveckling följer i stort sett mönstret för branschen; fram till 1950 hämmades produktionen av råvarubrist och stundom arbetskraftsbrist; 1952 sjönk produktionen på grund av avsättningssvårigheterna till två tredjedelar av det normala; 1953 återhämta-

des produktionen till normal storlek. Utvecklingen av försäljningen och systerföretagets framgång av nedanstående tabell.

För att anpassa sig till strukturförändringen inom branschen har företaget ändrat produktionsinriktningen från bottenläder, plattläder o. d. till huvudsakligen ovanläder. Skoindustrin har gått över till enklare typer av skor med billigare läder, vilket medfört att före-

taget även sänkt kvaliteten på ovanlädret. Härigenom har det även blivit möjligt att rationalisera tillverkningen. Denna omställning och rationalisering har krävt betydande investeringar.

Företaget är beläget i en mindre stad där det är det största företaget. Stadens omnejd är dessutom relativt folkrik så att företaget kan rekrytera arbetskraft även utanför staden (för närvarande halva arbetsstyrkan).

Tab. 7. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54
Index 1950 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	..	..	..	..	100	117	96	143	..
Antal arbetare	100	108	93	100	100	98	90	103	75
Antal tjänstemän	81	92	91	91	100	102	92	95	83

Navarande arbetstider

Av arbetarna har 50 % dagtid med 48-timmars vecka, 40 % tvåskift med 48-timmars vecka och 10 % treskift med 45 1/3-timmars vecka.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man har ej observerat någon ökning av olycksfallsfrekvensen vid övertidsarbete, vilket kan tala för att en arbetstidsförkortning ej heller skulle medföra någon minskning.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Till att börja med uppkommer en ökad mängd övertidsarbete som följd av en arbetstidsförkortning.»

»Det kan inte bli fråga om att köpa några ytterligare maskiner efter en arbetstidsförkortning.» De kemiska processerna är redan så långt automatiserade att möjligheterna till vinster genom investeringar är relativt små.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Deltidsarbete i fabriken är man »inte vidare road av». »Industrin skall vara huvudsaken för de personer som arbetar där.»

Förutsättningen att folk inte kan nyanställas är orealistisk för företagets del. Om man inte kan skaffa mer folk är det »detsamma som att ta död på sig själv». Företaget kommer att höja lönerna och får på så sätt folk. Den ökade arbetskraften vill man i första hand sysselsätta i skift beroende på maskinernas korta ekonomiska livslängd.

En förkortning kan medföra ökad anställning av tjänstemän. Utvecklingen blir samma som på 30-talet; genomloppstider o. d. minskar och detta kräver bättre planering, vilket i sin tur kräver fler tjänstemän. Ett problem för företaget, om man vill ha fler tjänstemän, är bostadsfrågan.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Företaget kommer att vidkän-

nas en kostnadsstegring vid en arbetstidsförkortning. Det finns för närvarande inget tullskydd inom branschen och konkurrensen är, på grund av överkapacitet hos garverierna, hård även från de svenska företagen. Möjligheterna till prishöjningar bedöms som små och det kan bli fråga om högst 2 à 3 %.

»Företaget har byggt upp produktionsapparaten för en viss volym och om denna minskas stiger de genomsnittliga kostnaderna för mycket.»

Sortimentet, som för fem år sedan bestod av omkring 350 artiklar, har nu minskats till omkring 60, och en arbetstidsförkortning anses medföra att ytterligare produkter läggs ned. På grund av marknadens struktur måste dock sortimentet hålla en viss bredd.

Utvecklingen anses komma att gå mot modeartiklar, då det ofta är lättare att ta ut större marginaler på dylika artiklar. Företaget har redan börjat sälja skomodeller för skotillverkning och det är troligt att detta kommer att öka.

En av de intervjuade anser att kanske 20 % av kapaciteten i branschen behöver slås ut, »hoppas bara att det inte blir vi som åker ut».

I de s. k. våtavdelningarna måste de kemiska processerna pågå viss bestämd tid (24 timmar och 48 timmar) och produkterna kan ej lagras mellan de olika processerna. Ett avbrott på en dag medför i dessa avdelningar mer än en dags produktionsbortfall. På söndagarna har man nu folk i fabriken för att sätta igång resp. avsluta processer.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Företaget anser att det är bättre att få förkortningen på en gång efter en förberedelsestid än att den kommer successivt under en följd av år. I det senare fallet kommer man att få besvär med att ställa om produktionen flera gånger. Det anses bättre att göra en radikal omedelbar omställning. Arbetarrepresentanten framhåller att »40-timmars veckan är ett önskemål, men arbetarna är ej hågade att reducera levnadsstandarden för att få den». De anser också att en arbetstidsförkortning är meningslös om den leder till ökad övertid.

Massaföretaget

Produktionsförhållanden

Företaget är en av våra större cellulosafabriker, som tillverkar sulfit- och sulfatcellulosa, sulfitsprit, svavelsyra m. fl. kemiska produkter.

Produktionen har, som framgår av nedanstående tabell, stigit under hela efterkrigstiden (med undantag av åren 1949, 1952 och 1953).

Företagets försäljning sker till största delen på export där man inte har några större möjligheter att påverka prissättningen.

Företaget är beläget på en mindre ort som det helt dominerar. Ett av de största problemen i samband med arbetskraften är bostadssituationen.

Tab. 8. Produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Produktionsvolym	88	86	105	100	109	115	115	115	121
Antal arbetare	79	85	98	100	97	101	115	..	107
Antal tjänstemän	..	..	..	100	106	99	109	..	164

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Halva arbetsstyrkan utgörs av skiftarbetare, av vilka en fjärdedel har fyra-skift med 42-timmars vecka och tre fjärdedelar treskift med 48-timmars vecka. Den andra hälften utgörs av s. k. dagarbetare, reparatörer etc., som arbetar 44 timmar per vecka enbart på dagtid. En arbetstidsförkortning skulle innebära att fyraskiftsarbetarna får »hoplande» ledighet som förut, treskiftsarbetarna och dagarbetarna får lördagen ledig. Driftstiden i fabriken minskas med ett dygn, dvs. slutar fredag kväll i stället för som nu lördag kväll, utom på de avdelningar där fyraskift tillämpas.

Förändringar i arbetarnas beteende

Man anser (på såväl företags- som arbetarsidan) att frånvarofrekvensen kommer att gå ned vid en förkortning. Om en arbetare är borta en dag nu förlorar han en sjättedel av veckoförtjänsten medan en dags frånvaro efter förkortningen kommer att betyda en femtedel av veckoförtjänsten. Förlusten kommer då att betyda så mycket att han inte har råd att vara borta.

Förändringar i företagens beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget anser att en arbetstidsförkortning kommer att frampressa arbets- och metodstudier framför allt för dagarbetarna, därför att det då blir lättare att motivera dylika för arbetarna. Man anser dock »att detta är ett svagt argument från företagets sida eftersom man borde kunna frampressa ytterligare metodstudier redan i dag. Å andra sidan kan omfattande arbets- och metodstudier ej införas i en handvändning.» Företaget kan utan vidare kompensera en arbetstidsförkortning på

t.ex. 20 % — »det vore bara att bygga fabriken 20 % större och ha samma personal». Detta skulle emellertid innebära oerhört stora investeringar. Investeringskostnaden för att helt kompensera en avdelning med fullt utnyttjad kapacitet blir kanske 10 milj. kr. I en avdelning där kapaciteten ej är helt utnyttjad blir den lägre men »varje investering går på åtskilliga miljoner».

Man anser dock att det finns åtskilliga investeringar som lönar sig på lång sikt. »Problemet är att den personal som tas bort på ett ställe kommer igen på ett annat i form av reparatörer etc. Här kommer en kvalitativ aspekt på arbetskraften in, då reparatörerna måste ha en viss yrkesutbildning.»

Företaget har icke möjlighet att »hyra ut» produktionen. Däremot lämnas redan nybyggnader och större reparationer etc. bort och en förkortning kan komma att leda till att ytterligare indirekta avdelningar läggs ned.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget vill införa helkontinuerlig drift oberoende av en arbetstidsförkortning. Med fyra skift och 42-timmars arbetsvecka erhålls då en drifttid av 168 timmar, dvs. veckans totala timantal. Vid en arbetstidsförkortning till 40 timmar kommer företaget att försöka få ut två timmars övertid per man och skift i veckan, eftersom det är en utomordentligt besvärlig procedur att passa ihop skiften vid en 40-timmars arbetsvecka. Å andra sidan anses det inte bli lättare att ta ut övertid efter en arbetstidsförkortning. Bestämmelserna för övertidens utnyttjande innebär framför allt att den inte får användas till att öka produktionen utan blott till att reparera fel och ta igen förluster på grund av tidigare stillestånd och dylikt.

Företaget skulle använda kvinnlig arbetskraft i skiftarbete om det var tillå-

tet, eftersom man anser att många uppgifter i företaget kan skötas av kvinnor lika väl som av män.

Ytterligare investeringar behövs ej vid nyanställning av arbetare i driften; nyanställd personal kan nämligen placeras i ett nytt skift. Däremot är det meningslöst att anställa mer folk per skift. Det väsentliga är att hålla driftstiden så lång som möjligt eftersom produktionen i denna bransch är i det närmaste direkt proportionell mot driftstiden.

»Anställning av tjänstemän för metodstudier m. m. är aktuell inom cellulosaindustrin och utvecklingen är sådan att detta ökar år från år.» Arbetstidsförkortningens inverkan på denna utveckling anses främst bli att »den är ett argument för att driva fram metodstudier». Ett större utnyttjande av andra företag för reparationer o. d. kräver en ökad planering och därmed även fler tjänstemän.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. En förkortning av arbetstiden från 48 till 40 timmar per vecka kommer att medföra kostnadsstegringar. Om dessa resulterar i prishöjningar blir beroende på »hur mycket det går att ta ut». Större delen av försäljningen går på export. »Där är vi små jämfört med USA. Vi kan inte ligga på marginalen och utnyttja alla goda exportkonjunkturer därför att vi då snart får dåligt rykte. Av dessa skäl måste vi följa USA när det gäller prissättningen på exportförsäljningen.»

Priserna på den svenska marknaden tenderar att ligga under världsmarknadspriset. »Eftersom prishöjningen på t. ex. tidningspapper leder till klagomål är vi inte villiga att höja priset såvida vi inte kan visa att vi råkat ut för materialprisstegring, lönehöjning eller dylikt.»

Om företaget ej kan öka arbetarantalet och ej heller kan öka övertidsarbetet

blir det omöjligt att efter en arbetstidsförkortning hålla driftstiderna och därmed produktionen på nuvarande nivå.

Arbetstidsförkortningen kan föranleda en övergång till en mer förädlad produkt, dvs. från oblekt massa till blekt massa. Skälet till ändringen av produktionsinriktningen är att »blekt massa är lättare att sälja». Företaget anses däremot ej komma att driva förädlingen så långt som till papperstillverkning.

Allmänna synpunkter på arbetstidsförkortningen

Det är inte önskvärt med kortare arbetstid för dagarbetarna än skiftarbetarna. Företaget måste i första hand ha folk till skiften och därefter till hjälpavdelningen på dagarbete. »Folk tackar nej i dag till skift om de kan få dagarbete. Om dagarbetarna får kortare arbetstid än skiftarbetarna får företaget svårt att rekrytera ny arbetskraft till skiften. Ungdomarna flyttar då till andra industrier, t. ex. till verkstadsindustrin. Blir arbetstiden 40 timmar även för skiftarbetarna kommer ledigheten att bli »hoppande». Ytterligare ett problem är att löneglidningen inom företaget är större för dagarbetarna än för skiftarbetarna.»

Skälet till att arbetarna avslagit bolagets framställning om kontinuerlig drift (trots att denna innebär en arbetstidsförkortning med höjd lön) är enligt arbetarrepresentanten att dagarbetarna röstat emot därför att de då kommer att få mindre övertid på lördagskvällar och söndagar. Vid kontinuerlig drift kommer företaget nämligen att utföra reparationerna på vardagarna.

Massa- och pappersföretaget *Produktionsförhållanden*

Företaget driver papp- och pappersbrnk, cellulosafabriker samt sulfitsprittfabrik. Produktionen omfattar cellulosa

för eget behov med överskott för avsalu, papper och papp samt sulfitsprit.

Produktionskapaciteten har sedan 1946 ökat väsentligt beroende på omfattande nyinvesteringar. Produktionsvolymen har även, med undantag av 1952, stigit starkt. Utvecklingen av saluvärdet, antal arbetare och tjänstemän framgår av nedanstående tabell.

Företaget är dotterföretag till en stor

koncern och ungefär 10 % av omsättningen sker inom koncernen. Drygt 60 % av försäljningen sker på export och resterande 25 å 30 % av försäljningen går till företag utanför koncernen.

Produktionen drivs på tre orter som helt domineras av företaget. En av orterna ligger i närheten av en större stad och rekryteringen av personal till denna fabrik sker till stor del från staden.

Tab. 9. Saluvärde, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	113	126	109	123	250	215	167	217
Antal arbetare	100	106	115	115	110	122	122	126	143
Antal tjänstemän	100	105	113	117	124	136	134	136	155

Navarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Huvuddelen av arhetsstyrkan har 48-timmars vecka i tre skift. Företaget övergår emellertid successivt till helkontinuerlig drift (fyra skift med 42 timmar per vecka) och har redan infört detta vid en fabrik. Dessutom förekommer tvåskiftsarbete samt, huvudsakligen för hjälpaavdelningarna, dagtid med 48-timmars arbetstid per vecka.

Innebörden av en arbetstidsförkortning blir för arbetare på dagtid två- och treskift att lördagen blir fri samt för arbetare på fyraskift att arbetstiden minskas med två timmar i genomsnitt per vecka men att ledigbeten fortfarande blir »hoppande». Driftstiden i fabriker med treskift minskas med ett dygn, dvs. arbetet avslutas lördag morgon i stället för söndag morgon och blir i fabriken med fyraskift oförändrad.

Förändringar i arbetarnas beteende

Någon förändring i frånvarofrekvensen i driften kan ej inträda då arbetar-

na är skyldiga att stanna kvar på skiftet tills avbytaren anländer. Detta torde för övrigt vara främsta skälet till att fabriken vid treskift slås igen på söndagsmorgonen i stället för på lördagskvällen. Den arbetare som skall sluta på lördagskvällen är tvungen att vara kvar om nästa man inte anländer, men om man skulle köra i gång på söndag kväll i stället för på måndag morgon blev det mycket svårt att skaffa ersättare.

En av de intervjuade anser att olycksfallen beror på hur arhetsdagen är indelad i minst lika hög grad som på den totala arbetstidens längd och han arbetar därför på att öka antalet rasler.

Förändringar i företagets beteende

Att. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Bruken är mycket gamla och det har gjorts få nyinvesteringar och rationaliseringar. Det är därför möjligt att genom investeringar och rationaliseringar samt övergång till helkontinuerlig drift kompensera en arbetstidsförkortning utan nyanställningar. På lång

sikt räknar vi med att det går att öka produktionen med 10 %. De investeringar, framför allt i pappersmaskiner; som det blir fråga om är mycket omfattande och vi saknar för närvarande kapital för att genomföra dem omedelbart, men även om vi hade kapital tar det lång tid innan investeringarna blir produktionsmogna. För övrigt vågar ingen företagsledare ta risken att göra en beställning då leveranstiden är tre år.»

Det anses inte nödvändigt att öka antalet reparatörer etc. vid en arbetslidsförkortning, eftersom den förnyelse av maskinparken som pågår förmodligen kommer att medföra minskade reparationer.

Ovannämnda synpunkter gäller själva driften, där större investeringar ger betydligt större utbyte än organisatoriska förändringar och mindre rationaliseringar. Metodstudier har emellertid börjat tillämpas och efter en arbetslidsförkortning kommer detta att öka.

All. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget kommer eventuellt¹ att nyanställa ett skift på de avdelningar som nu har treskift i syfte att övergå till helkontinuerlig drift. Denna övergång kommer dock att ta en viss tid, eftersom det dels blir nödvändigt att skola om arbetskraften, vilket måste ske i fabriken, dels råder bostadsbrist.

Företagets leveranser går dels med lastbil till utlandet och dels med bil och järnväg inom landet. Att låta båtarna ligga en dag extra blir för dyrbart och företagets svenska kunder vill ha leveranserna på måndagarna som vanligt. Företaget räknar med att kunna öka produktionen vid övergång till helkontinuerlig drift, varför expeditions- och utlastningsavdelningarna får en större kvantitet att ta hand om än nu. Detta anses icke möjligt att klara med oförändrat arbetarantal, utan förutom ovan-

nämnda rationaliseringar måste företaget nyanställa personal och införa »hopande» ledighet.

Vid en arbetslidsförkortning kommer nyanställning av tjänstemän i första hand att avse arbetsledare för driften. Om lördagen tas bort för tjänstemännen uppstår problem på försäljnings- och skeppningsavdelningarna och här anses det föreligga behov av såväl jourtjänst på lördagen som större personal.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. En övergång till helkontinuerlig drift kommer att medföra en ökad produktion och en kostnadssänkning per producerad enhet för företaget.

Allmänna synpunkter på arbetslidsförkortningen

En förkortning av arbetstiden anses komma till stånd i detta företag alldeles oavsett eventuell ny lagstiftning.

En av de intervjuade anser att »en arbetslidsförkortning är en investering i utbildning som vi måste göra för att i framtiden kunna hänga med i utvecklingen. Vi får därför i denna fråga inte enbart ta hänsyn till sådana förhållanden som en omedelbar produktionsminskning.»

Som redan nämnts har företaget redan delvis övergått till helkontinuerlig drift med 42-timmars arbetstid per vecka och man har även planer på att successivt införa detta i hela företaget. Vilka förändringar som kommer att inträffa vid en övergång till 40-timmars arbetsvecka har man inte närmare tänkt över, men man anser att det blir mycket besvärligt med uppdelningen på skift.

Arbetsrepresentanten anser att det

¹ De intervjuade vet för närvarande ej vilket av alternativen investera respektive nyanställa arbetskraft som kommer att väljas.

skulle vara mycket olyckligt om skiftarbetarna får en 42-timmars vecka och dagarbetarna endast 40 timmar. Han har nämligen konstaterat att den yngre arbetskraften redan nu har en tendens att välja dagarbete framför skiftarbete.

Man vill ha möjlighet att införa en förkortning i etapper för de olika avdelningarna allt eftersom man hinner genomföra investeringarna.

Tidningen

Produktionsförhållanden

Företaget — en av våra största tidningar — har expanderat mycket kraftigt under efterkrigstiden.

Trots att företaget ligger i en av våra största städer, där konkurrensen om arbetskraften är stor, anser de intervjuade att det på längre sikt går att få folk då »branschen är synnerligen attraktiv».

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

I företaget förekommer följande arbetstider: (1) 40-timmars arbetsvecka för arbetare med »hoppande» skift, (2) 42 timmar för arbetare med ständigt nattarbete och (3) 48 timmar för övriga arbetare exkl. tidningsbudena, för vilka särskilda arbetstider gäller.

En direkt tillämpning av de här uppställda förutsättningarna för arbetstidsförkortningen (ledighet på lördagen) skulle innebära att tidningen bara kunde ges ut sex dagar i veckan. Det är emellertid troligt att ledigheten liksom nu kommer att bli »hoppande».

Förändringar i företagets beteende

All. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Det är tänkbart att företaget försöker öka användningen av övertid tills man kan skaffa mer folk eller genomföra rationaliseringar. På grund av

att tidningarna i sitt avtal har totalfredsplikt används indragning av övertid som ett stridsmedel vid tvister och övertiden är därför en känslig punkt. Arbetarrepresentanten framhåller att arbetarna å ena sidan blivit beroende av övertidsersättningen men å andra sidan icke tycker om övertiden och han har därför med ledningen diskuterat frågan om övergång till kontinuerlig drift mot samma totala lön som nu. Diskussionen har hittills hållits på ett allmänt plan och är närmast en sondering och bland huvuddelen av arbetarna är meningarna delade.

Det finns för närvarande en mängd pauser i arbetet och det är tänkbart att en arbetstidsförkortning skulle medföra hårdare disciplin. »På en del avdelningar beror pauserna och den ryckiga arbetsintensiteten på ojämn 'orderinströmning' från andra avdelningar. En förbättring för de förra avdelningarna medför emellertid nackdelar för andra, varför det är osäkert hur långt en utjämning kan drivas.»

Möjligheterna till investeringar och rationaliseringar är olika på skilda avdelningar. I tryckeriet och sätteriet finns det åtskilliga investeringsprojekt som ej är lönande för närvarande men vilka sannolikt kommer att genomföras vid en arbetstidsförkortning.

På distributionssidan finns icke några investeringar att göra, utom när det gäller kontorsarbetet, där »ökad användning av hålkort vid behandlingen av prenumeranter och annonsörer kan leda till besparingar».

All. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget kommer inte att anställa personal på deltid eller partiellt arbetsföra. Däremot kommer ordinarie arbetskraft att nyanställas. Det kommer inte att behövas några investeringar för den nyanställda arbetskraften.

Företaget kommer sannolikt att anställa fler tjänstemän för genomförandet av de rationaliseringar som blir en följd av förkortningen, och dessutom kommer det att krävas mer folk för övervakning, varför arbetsledarstyrkan sannolikt behöver ökas. Detta gäller dock ej distributionsarbetet.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Kostnadsstegringarna i samband med förkortningen anses komma att leda till prisstegringar på såväl tidningen som annonserna. Det går nu inte att säga något om avvägningen mellan dessa. Prisstegringen på tidningen anses endast få begränsad verkan på efterfrågan, eftersom tidningarna betyder så litet i köparnas budget. I fråga om klichéerna är förhållandet enahanda — klichékostnaden är obetydlig i relation till annonskostnaden.

Arbetsstidsförkortningen kan komma att leda till att man överväger en övergång till sex-dagarstidning, nedskärning av antalet text- eller annonssidor, försening av utgivningstiderna eller en minskning av antalet försäljningsställen. De intervjuade anser dock icke en utveckling efter dessa linjer så trolig, eftersom dessa faktorer betyder så mycket för tidningens spridning och man på grund av stora fasta kostnader vill utnyttja anläggningarna så mycket som möjligt. Efter en arbetsstidsförkortning anses dessutom »flexibiliteten i företags produktion komma att bli ännu

mindre. Man måste inställa sig på en viss produktionsvolym och kan inte anpassa den i alltför hög grad.»

Allmänna synpunkter på arbetsstidsförkortningen

»Om det blir en förkortning av 48-timmarsveckan till 40 timmar måste de övriga arbetstiderna förkortas proportionellt. Värderingen mellan de olika typerna av arbetsvecka är sådan att det blir nödvändigt förkorta exempelvis 42-timmarsveckan till 36 eller 37 timmar.»

»Det skulle bli större verkningar på arbetsintensiteten av en arbetsstidsförkortning om skiften förkortas än om arbetarna får en extra ledighetsdag. En del personer i företaget samlar ihop ledighetsdagarna två och två (vilket är möjligt genom en anpassning av skiften), men det har i dessa fall inte märkts någon ökad produktivitet annat än för en del äldre personer, som verkat piggare efter sådana längre ledigheter.»

Mejeriet

Produktionsförhållanden

Företaget är ett av landets största mejerier som tillverkar smör och ost samt försäljer mjölk. Det betjänar en av våra största städer med omkringliggande landsbygd. Företaget är ensamförsäljare inom området. Priserna regleras helt genom jordbrukskalkylen. Mjölkinväg-

Tab. 10. Saluvärde, mjölkinvägning m. m. 1946—54

Index: 1949 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	..	..	94	100	109	111	120	123	125
Mjölkinvägning	86	94	94	100	111	108	104	100	95
Mjölkförsörjning	85	94	98	100	95	94	93	93	94
Antal arbetare	88	92	96	100	105	107	104	103	100
Antal tjänstemän	..	..	..	100	96	97	97	97	97

ningen vid mejeriet steg under de första efterkrigsåren fram till 1950 (trots övergång till kreaturslösa jordbruk bland många medlemmar i mejeriföreningen). Detta medförde tidvis vissa avsättnings- och lagringssvårigheter framför allt för ost. Fr. o. m. verksamhetsåret 1950 har mjölkinvägningen hela tiden sjunkit (se tabell föreg. sida). En förskjutning av konsumtionen inom området har skett mot varor med högre fetthalt, vilket får sättas i samband med levnadsstandardstegringen.

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Företaget har 48-timmarsvecka (6 × 8 timmar) med förskjuten arbetstid (arbetet pågår kl. 03.00—14.00). Dessutom förekommer mycket söndagsarbete i form av övertid. Tjänstemännen har i genomsnitt 39 1/4-timmars arbetsvecka (var 3:e lördag ledig).

Fria lördagar för alla anses inte kunna genomföras vid detta företag. Den ökade ledigheten för arbetarna måste här fördelas över veckans olika dagar. Mjölken kommer in varje dag, varför det inte går att stänga helt någon veckodag. Söndagarna är för närvarande de besvärligaste dagarna beroende på att all inkommande mjölk då måste beredas, eftersom det inte förekommer någon utkörning till mjölkbutikerna. Inte heller tjänstemännens arbetsinsatser anses helt kunna undvaras på lördagarna. Det är redan nu mycket besvärligt med var tredje lördag ledig för tjänstemännens del. Detta sammanhänger med att avräkningen och ordergivningen för måndagens utkörning måste klaras av på lördagen.

De tjänstemän och arbetare som arbetar på lördagarna kommer i stället att få ledigt någon annan dag i veckan.

Förändringar i arbetarnas beteende

Frånvarofrekvensen i företaget är för närvarande mycket hög, vilket sannolikt till stor del sammanhänger med den relativt låga kvaliteten på företagets arbetskraft. Någon förändring tror man knappast kommer att inträda på denna punkt, försåvitt inte veckolönerna sjunker. I så fall kan skolkningsprocenten minska. Arbetsintensiteten kan endast öka för lager- och ostarbetarna under det att alla de övriga arbetar vid styrda maskiner. Utkörarna kan visserligen tänkas öka bilbastigheterna, men de har redan nu ett mycket pressande arbete med stor sjuk- och olycksfallsfrekvens.

Förändringar i företagets beteende

Att. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. Företaget har för närvarande mycket litet ackordsarbete på grund av det styrda arbetet. Man försöker emellertid öka denna typ av arbete och det är möjligt att en arbetstidsförkortning kommer att påskynda en dylik utveckling.

Man kommer i detta läge med säkerhet att försöka ta ut mera övertid från de anställda. Redan för närvarande används sådan arbetstid i stor utsträckning och företaget har nyligen begärt extra övertidsuttag utöver de 200 timmarna för ett stort antal arbetare. Företagsledningens uppfattning är emellertid att arbetarna kommer att ställa sig mycket ovilliga till övertidsarbete, vilket även bekräftas av den intervjuade arbetaren.

Automatiseringen är mycket långt driven i företaget. Några större möjligheter till ytterligare automatisering anser man sig inte ha.

I samband med ändrade emballagemetoder för mjölken är dock vidare automatisering möjlig.

Alt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. De intervjuade anser att företaget blir tvingat att anställa mera folk efter en arbetstidsförkortning. Detta blir emellertid sannolikt mycket svårt med hänsyn till att arbetet betraktas som mindre behagligt, då man är tvungen att ibland arbeta på lördagar och söndagar samt över helger. Företaget anser sig få det sämsta folket och man måste »gå direkt ut på gatan» för att hämta arbetare. Det är för närvarande mycket svårt att få arbetskraft till mejerinäringen och kurserna vid exempelvis Alnarp för mejerister är inte på långt när fulla. Det är också en våldsamt övriglighet i branschen. Arbetsledarna finner ibland att endast 60 % av arbetsstyrkan har infunnit sig på måndagarna. De som kommit måste då arbeta så mycket hårdare för att ta hand om all mjölk som kommer in. Det slutliga resultatet blir att den yrkeskvalificerade arbetskraften får utföra också större delen av det okvalificerade arbetet.

Det finns för närvarande en del träskifts- och treskiftsarbete i företaget. Även om det går att anställa mera folk tror man inte det blir någon ökning i skiftarbetet och det behövs inte heller göras några nya investeringar utan den nya arbetskraften kan placeras in direkt i produktionen på dagtid. Detta sammanhänger med det tidigare omnämnda förhållandet att den ökade ledigheten måste fördelas över veckans olika dagar.

För tjänstemännens vidkommande kan en del av det ökade personalbehovet täckas genom återanställning av pensionärer och genom att pensionerade anställda senare, vilket de i allmänhet inte har något emot.

Ett mycket stort problem på kontorsidan är att mjölkbutikerna har rätt att med kort varsel ändra sina beställningar av mjölk. Ett system med stående or-

der skulle underlätta arbetet men skulle i stället medföra att en del mjölkbutiker inte skulle få mjölk i önskad utsträckning. En dylik utveckling kan kanske tänkas bli följden av en arbetstidsförkortning.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Företaget kommer med stor sannolikhet att bibehålla produktionsvolymen trots arbetstidsförkortningen »Böndernas mjölk levereras som förut och den måste behandlas.» Bmästrar inte företaget detta problem måste mjölkproduktionen inom företags område minskas eller tas om hand av något annat mejeri. De intervjuade tror att arbetstidsförkortningen måste medföra prisstegringar på företags produkter. Eftersom priserna regleras genom jordbrukskalkylen har man emellertid inga större möjligheter att yttra sig härom.

Allmänna synpunkter på en arbetstidsförkortning

Det poängteras att problemen i denna bransch måste bli extra svåra med hänsyn till arbetets karaktär. Då det gäller mjölken finns det inga möjligheter till lagertillverkning utan allt måste beredas och levereras varje dag. Några större möjligheter att djupfrysa mjölken tror man inte det finns. Vad beträffar smöret och osten är emellertid problemen inte lika svåra.

Det kemiska företaget

Produktionsförhållanden

Företaget, som är ett av de största i branschen, bedriver sin verksamhet på två orter. Produktionsprogrammet omfattar tunga oorganiska kemiska produkter av varierande förädlingsgrad.

För uppgifter om utvecklingen av sa-

luvärde, produktionsvolym och antal anställda hänvisas till nedanstående tabell. Ökningen av produktionsvolymen torde dock ha beräknats för lågt eftersom hänsyn ej tagits till längre driven förädling.

Företagets export består huvudsakligen av en enda produkt, som ej säljs

på hemmamarknaden. Denna produkt motsvarar omkring en tredjedel av produktionen.

Konkurrensen kommer dels från ett fåtal svenska företag dels från utlandet. Den utländska konkurrensen är synnerligen svår bl. a. på grund av de låga svenska tullarna.

Tab. 11. Saluvärde, produktionsvolym, antal arbetare och antal tjänstemän 1946—54

Index: 1946 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Saluvärde	100	122	134	132	171	184	190	196	211
Produktionsvolym	100	100	101	111	128	128	111	122	133
Antal arbetare	100	109	120	121	119	113	96	100	110
Antal tjänstemän	100	103	106	108	109	118	148	142	153

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Arbetarna i driften, som utgör omkring 60 % av arbetarantalet, har 42-timmars arbetsvecka på fyra skift. Övriga arbetare, på reparationsavdelning, expeditioner etc., har 48-timmars arbetsvecka och dagtid.

De arbetare som nu har 42-timmars arbetsvecka har »hoppande» ledighet och de kommer att få det även efter en arbetstidsförkortning.

Förändringar i arbetarnas beteende

Nedgången i arbetstid från 48 till 42 timmar för arbetarna i helkontinuerlig drift medförde varken minskad olycksfallsfrekvens eller ökad arbetsintensitet. En arbetstidsförkortning till 40 timmar anses på grund härav ej heller få någon inverkan i dessa avseenden.

Frånvaro en till tre timmar under dagen — ofta i samband med lunchen — är mycket vanlig. Arbetarrepresentanten anser att denna frånvaro kommer att gå ned efter en arbetstidsförkort-

ning under förutsättning att affärer etc. är öppna. De övriga intervjuade är emellertid tvivlande på denna punkt.

Förändringar i företagens beteende

Alt. 1: Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig. »Följden av arbetstidsförkortningen måste bli att företaget blir tvunget ta ut mer övertid. Arbetarna i företaget säger inte nej till övertidsarbete.»

På grund av stor frånvaro, pauser och dylikt beräknas den effektiva arbetstiden på reparationsavdelningen uppgå till endast 44 å 45 timmar per vecka och arbetare. Det anses emellertid mycket osäkert om den effektiva tidens relativa andel av den totala arbetstiden kommer att kunna ökas efter en arbetstidsförkortning.

Det finns snabbare maskiner i marknaden framför allt när det gäller expedition- och reparationsarbeten men »tekniken ligger före ekonomin. På de direkta produktionsavdelningarna är det för närvarande inte så mycket att göra. Företaget har nämligen gjort sto-

ra investeringar och har nu relativt få arbetare i driften.»

Företaget använder inga metodstudier för närvarande och har framför allt när det gäller reparationsavdelningen möjlighet att delvis kompensera en arbetstidsförkortning genom införande av metodstudier i kombination med investeringar. De investeringar det måste bli fråga om här är till skillnad från dem i driften icke särskilt kapitalkrävande. Investeringarna i driften är dels mycket stora och tar dels lång tid att utföra och slutligen kommer resultatet i form av produktionsökning först successivt efter lång tid.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Vid övergången till 42-timmars arbetsvecka ökades personalen i driften i direkt proportion till arbetstidsförkortningen och vid en ytterligare arbetstidsförkortning till 40 timmar kommer nyanställningar också att vidtas — »antingen måste vi få fler arbetare eller också måste driften stoppas. Det kostar emellertid för mycket med driftstopp i den kemiska industrin och t. ex. vid semestrarna försöker vi alltid få folk för att kunna hålla driften igång».

Reparationsavdelningen har nu sex dagars arbetsvecka och jourtjänst på övertid på söndagar och helger. Efter en arbetstidsförkortning med två dagars ledighet i veckan vill företaget nyanställa arbetare och införa sjudagarsvecka med »hoppande» ledighet, eftersom det anses bli svårt att klara reparationsarbetet med jourtjänst under två dagar per vecka.

Företaget har en kontinuerlig produktion och små möjligheter till lagring. Efterfrågan är som regel jämnt fördelad över veckans dagar. Under helgerna då expeditionsavdelningen är stängd får man nu stora problem. Om expeditionsavdelningen skall ha fem da-

gars arbetsvecka får man samma problem en gång i veckan. Man kan visserligen skaffa fler tankvagnar och större cisterner men blir ändå tvungen att på något sätt ha expeditionen öppen på lördagarna.

Nyanställning av folk medför emellertid problem av två slag, dels är bostadsbristen besvärande och dels får man en ökad rörlighet hos arbetskraften. När företaget ökade arbetsstyrkan med 100 man i en icke skiftgående avdelning slutade 20 % innan de varit anställda en vecka.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. »Företagets kostnader är på gränsen till fasta — en minskad produktion kräver precis lika många arbetare som nu.» En arbetstidsförkortning anses komma att medföra kostnadsstegringar för företaget. Efter en arbetstidsförkortning för personalen i företagens hamn kommer antalet liggedagar för fartygen att öka, vilket resulterar i ökade fraktkostnader.

På grund av den svenska tullfriheten är den utländska konkurrensen framför allt på mer förädlade produkter mycket hård och företaget anser att det är svårt att företa prishöjningar. På de mindre förädlade produkterna utgör transportkostnaden så stor andel av priset att den utländska konkurrensen försvåras och det är troligt att prisstegringar kommer att vidtas på hemmamarknaden för dessa produkter. På exportmarknaden är man tvungen att sälja till marknadspriset och om det ej går att ta ut höjt pris här kommer detta att återverka på basprodukten. Man tror ej att företaget kommer att lägga ned vissa produkter — »då missar man hela idén med produktdifferentieringen» — utan man vill i stället öka antalet produkter för att få en större produktion av basprodukten.

Järnbruket*Produktionsförhållanden*

Företaget är ett stort järnbruk med stålverk, valsverk, gjuteri samt verkstäder m. m. Företaget tillhör en stor koncern dit nästan halva produktionen levereras. Ungefär en fjärdedel av produktionen består av en specialartikel som huvudsakligen försäljs till en stor inhemsk köpare. Av återstoden går ca 10 % på export och resten till andra köpare inom landet.

Konkurrensen på företagets produkter kommer i första hand från utlandet

men i åtskilliga fall även från svenska företag.

Efterfrågan på brukets produkter har varit kraftig under flertalet efterkrigsår. Efterfrågan mattades mot slutet av 1952, och 1953 föll priserna på järnmarknaden. Den vikande tendensen fortsatte in på 1954 men mot slutet av detta år stramades konjunkturen åt.

Företaget är beläget på en mindre ort som det helt dominerar, vilket medfört problem framför allt med bostadsförsörjningen. För att täcka arbetskräftsbehovet har utländska arbetare anlåtats till stor del.

Tab. 12. Antal arbetare och tjänstemän 1946—54

Index: 1949 = 100.

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal arbetare.....	..	..	..	100	100	100	101	95	97
Antal tjänstemän	..	..	..	100	102	99	101	152	154

Nuvarande arbetstider och förändringar som följd av en arbetstidsförkortning

Större delen av arbetarna arbetar i treskift med 45 1/3 timme per vecka i genomsnitt (två veckor med 48 timmar och en vecka med 40 timmar). I verkstäderna har man tvåskift och 48-timmars arbetsvecka.

Järnverket är nu i drift från söndag kl. 22.00 till lördag kl. 14.00. Innebörden av en arbetstidsförkortning blir att driften stoppas fredag kväll kl. 22.00.

Förändringar i arbetarnas beteende

Arbetsrepresentaten anser att arbetsintensiteten kommer att ökas vid en arbetstidsförkortning. Vid övergången från 48 till 45 1/3-timmars arbetsvecka för treskiftsarbetarna erhöles olika avdelningarna kompensation »alltefter hur stor marginal de bedömdes ha». De avdelningar som inte fick full kompensa-

tion var ganska snart uppe i normal veckoförtjänst igen. Han tror att tendensen blir densamma vid en förkortning ned till 40 timmar även om man icke kan arbeta in hela förkortningen och skillnaderna förblir stora mellan olika avdelningar.

Några av de intervjuade anser att arbetsintensiteten kan höjas på vissa avdelningar och som skäl härför anför de att finska arbetare förtjänat dubbelt så mycket som svenska arbetare på ackorden, samtidigt som finnarna ibland arbetar i skogen på sin lediga tid.

Förändringar i företagets beteende

Alt. 1: *Ytterligare arbetskraft ej tillgänglig.* »När det gäller utbildning finns det alltid en viss skara individer som kommer på alla kurser som anordnas. Men de personer man verkligen vill nå med utbildningen kommer sällan till kurserna.»

Möjligheterna till ett ökat utnyttjande av övertid bedöms som små dels på grund av att arbetarna är ovilliga att arbeta på övertid, dels på grund av att skiftgången och arbetets art medför besvärligheter. Å ena sidan kan man inte »klippa skift» utan arbetarna måste arbeta hela skiftet och å andra sidan är arbetet i många fall lagarbete, där hela laget måste vara med. Arbetarrepresentanten framförde emellertid att arbetarna länge försökt få in vissa förbättringar och avslutningsarbeten såsom valsbyten på ordinarie arbetstid och i viss mån också lyckats därmed. Han ansåg att man efter en arbetstidsförkortning helt och hållet skulle få utföra dylika arbeten på övertid, något som han icke var ovillig att göra.

Företaget kan göra nyinvesteringar för att kompensera förkortningen genom att bygga större ugnar etc. Redan nu planeras ett nytt valsverk i kapacitetshöjande syfte. De investeringar det kan bli fråga om är emellertid synnerligen stora och företaget har redan nu ont om kapital. Härtill kommer att flexibiliteten i företagets kapacitet blir mindre vid stora investeringar, dvs. »det går inte att ta småorder och de order som tas kommer ej alltid att stämma med kapaciteten». Man anser att man för närvarande befinner sig i en utmärkt balans mellan kapacitet och efterfrågan på olika produkter.

De intervjuade anser icke att företaget har möjlighet att kompensera förkortningen genom att hyra ut själva tillverkningen men däremot har man redan lämnat ut vissa byggnadsarbeten som man tidigare utfört själv. Det är för övrigt svårt att omplacera folk som frigörs på en avdelning.

Allt. 2: Ytterligare arbetskraft tillgänglig. Företaget använder redan nu partiellt arbetsföra där det går men behö-

ver alla sådana platser för den personal som på grund av skador i arbetet, ålder etc. ej kan klara av det ordinarie arbetet.

Om företaget kunde få tag på folk skulle en övergång till helkontinuerlig drift bli aktuell i varje fall i de metallurgiska avdelningarna.

Kostnads-, pris- och produktionseffekten. Det anses uppenbart att företaget får en kostnadsstegring om man inte kan nyanställa arbetskraft till oförändrad lön per timme efter förkortningen. Möjligheterna till prishöjningar i varje fall på de utländska marknaderna bedöms som mycket små. Man har t. ex. nyligen tagit en exportorder som, förutom de rörliga kostnaderna, endast täcker en del av de fasta kostnaderna. På hemmamarknaden bedöms läget som bättre, då företaget är enda svensk tillverkare av de båda största produkterna. Marknaden anses för liten för att ytterligare företag skall ta upp tillverkning, men man har naturligtvis utländsk konkurrens även här.

»Varje minskning av arbetstiden har tidigare medfört produktionsminskning för företaget. Produktionen har inte ökat sedan 1948 trots omfattande nyinvesteringar.» Stålugnarna eldas nu »på sparlåga» under söndagsuppehållet men det anses tveksamt om det blir möjligt att göra detta under två dagar. På grund av nedkylningen av ugnarna, framför allt i de metallurgiska avdelningarna, kommer i så fall en förkortning av arbetstiden med 10 % att medföra en produktionsminskning på ca 15 %, om det inte går att nyanställa folk och införa helkontinuerlig drift med »hopande ledighet.» I detta fall är 42-timmars arbetsvecka naturligare än 40-timmars men man anser att problemet inte blir alltför besvärligt ändå, då den tid som inte går att passa in i skiften kan användas till reparationer.

Resultatet av en arbetstidsförkortning kan bli att man lägger ned vissa omoderna tillverkningar i stället för att ta en produktionsminskning på alla. På litet längre sikt och efter en lång övergångstid är det sannolikt att förkort-

ningen kommer att medföra en övergång till lättare produkter, men en sådan förskjutning av produktionsinriktningen kommer att kräva stora nyinvesteringar.